

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), 49-85

Geliş Tarihi:16.12.2022 Kabul Tarihi:26.12.2022

Yayın: 2023 Yayın Tarihi:31.05.2023

10.30561/sinopusd.1219969

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

İMPARATOR DIOCLETIANUS'UN POLİTİK İRADESİ

Tuğçe ÜNVER*

Öz

Geç Roma İmparatorluk tarihinin değişim-dönüşüm aşamalarını içine alan Diocletianus dönemi, Roma İmparatorluk tarihi çalışmalarının temel konularından birisi olmuştur. İmparator Diocletianus'un hükümdarlık yıllarında yaşanan süreçler konuya ilişkin modern araştırmaların ana başlıklarını oluşturmuşlardır. Bu başlıklar, imparatorluğun iç ve dış tehlikelere maruz kaldığı "III. Yüzyıl Krizi" (235-284), Diocletianus tarafından krize çözüm olarak sunulan "Tetrarşi" ve aynı dönemde artan Hıristiyan nüfusa karşı uygulana "Büyük Zulüm" sürecidir. Diocletianus'un askeri, ekonomik, dini ve idari reformlarının etkisi kendisinden sonra da devam etmiş ve başarısı literatüre geçmiştir. Tasarladığı dörtler erki ile askeri anarşi, iç savaş, barbar tehlikesi ve veraset sorununa aynı anda çözüm arayan Diocletianus'un en dikkat çeken eylemi tahttan feragat etmesidir. Antik yazarların benzersiz bulduğu emeklilik kararının nedenleri modern tarihçilerin araştırma konusu haline gelmiş ve sürece etkisi tartışılmıştır. Kaynaklarda büyük zulmü kışkırtan ve imparatoru feragat zorlayan kişi olarak *caesar* Galerius'un gösterilmesi, Diocletianus'un karar mekanizmasının sorgulanmasını gerektirmiştir. Bu çalışmada Diocletianus'un karakter portresi karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilerek Galerius'un imparatorun kritik meselelere dair tutumu üzerindeki etkisi ve muhtemel baskısı araştırılmıştır. Bu bağlamda antik kaynaklar ve modern literatürdeki yaklaşımlara karşılık olarak özellikle tahttan feragat kararı odağında Diocletianus'un politik iradesini kullanabilme potansiyeli vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geç Roma İmparatorluğu, Diocletianus, Politik İrade, Tetrarşi, Tahttan Feragat.

The Political Will of Emperor Diocletian

Abstract

The reign of Diocletian includes the transformation stages of the late Roman Imperial history and has been one of the main subjects of Roman Imperial history studies. The processes experienced during the reign of Emperor Diocletian have formed the main topics of modern research on the subject. These titles are "Third Century Crisis" (235-284) and the "Tetrarchy" presented by Diocletian as a solution to the crisis and the "Great Persecution" applied against

*Dr., tugce_unver@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5870-3935>

the growing Christian population in the same period. The effect of Diocletian's military, economic, religious, and administrative reforms continued after him and his success was recorded in the literature. The most striking act of Diocletian, who sought a solution to the military anarchy, civil war, barbarian danger, and succession problem at the same time with the power of the four he designed, is his abdication. The reasons for the retirement decision, which ancient writers found unique, have become the subject of research by modern historians and its effect on the process has been discussed. The fact that *caesar Galerius was cited* as the person who provoked great persecution and forced the emperor to abdicate in the sources necessitated the questioning of Diocletian's decision mechanism. In this study, Diocletian's character portrait was evaluated with the comparative analysis method and the influence and possible pressure of Galerius on the emperor's attitude toward critical issues were investigated. In this context, the potential to use Diocletian's political will has been emphasized, especially in the focus on the abdication decision, in response to the approaches in ancient sources and modern literature.

Keywords: Late Roman Empire, Diocletian, Political Will, Tetrarchy, Abdication.

Giriş

Diocletianus'un egemenlik yılları (284-305) Roma İmparatorluğu'nda dünya tarihi açısından oldukça önemli olayların yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Söz konusu zaman diliminde yaşananlar imparatorluğun kritik periyodları olarak modern literatürde belli başlıklar altında incelenmeye değer bulunmuştur: İmparatorluğun iç savaşlar ve dış düşmanlarla aynı anda mücadele ettiği "III. yüzyıl Krizi" (235-284), Diocletianus'un genişleyen imparatorluk sınırlarını dış tehlikelerden korumak ve veraset sorunlarının önüne geçmek için tasarladığı tetrarşi (*tetrarchia*) rejimi ve artan Hıristiyan nüfusa karşı alınan bir önlem olarak "Büyük Zulüm" süreci (303). Modern literatürde üçüncü yüzyıl krizi olarak anılan dönem Diocletianus'un hükümdarlığından önce başlamış ve devam etmiştir. Siyasi ve askeri alanda yaşanmış gibi görünen krizin sonuçları imparatorluğu sosyo-ekonomik, kültürel ve dini anlamda da etkilemiştir. İmparatorluğun krize doğru sürüklenmesindeki temel unsur Atlas Okyanusu'ndan başlayıp Mezopotamya'ya kadar uzanan sınırlarda III. yüzyıla gelindiğinde eskisinden çok daha fazla barbar tehdidi ile karşı karşıya gelinmesidir. Maruz kalınan bu tehdidin orduda yarattığı kaygı, kısa süre içinde yerini kaosa bırakmış ve imparatorlukta askeri anarşi kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan kargaşa döne-

minde yönetim yetkisi artık imparator olarak uygun görülen senatörlere değil ordu-
dan seçilen asker imparatorlara verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla sınırlardaki teh-
likelerle mücadelesi süren imparatorluğun yeni problemi veraset meselesi olmuş, im-
paratorluk taht kavgaları ve iç savaflara sahne olmuştur. Nihayet yaşanan karışıklık
sırasında Diocletianus'un 284 yılında askerler tarafından imparator ilan edilmesiyle
Roma İmparatorluk tarihinde yeni bir döneme tanıklık edilecektir. Uyguladığı re-
formların yanı sıra özellikle dörtler erki olarak tasarladığı yeni yönetim biçimi ve
düzeni sağladığına inandığı anda emekliye ayrılması, Diocletianus'u kendinden ön-
ceki ve sonraki hükümdarlardan ayıran özellikler arasında yer almaktadır. Nitekim
artık iki *augustus* ve iki *caesar* ile yönetilen Roma İmparatorluğu'nda Diocletia-
nus'un eylemleri sayesinde her alanda dikkate değer bir değişim süreci yaşanacaktır.

Diocletianus kurduğu tetraşi sisteminin mutlak hâkimi olarak yeni düzenin
temellerini eski imparatorluk kültüründeki gibi imparatorun tanrısallaştırılması ilke-
sine dayandırarak devlet idaresi ile kendi kutsallığını garantilemek istemiştir. Hü-
kümdarının gücünün kaynağı kutsallık olan Roma İmparatorluğu siyasi ve askeri
krizleri atlarmaya çalışırken dini anlamda da kritik değişim-dönüşüm evrelerinden
geçmiştir. Diocletianus ve ortak imparatorlarının taht kavgalarıyla ilgilendiği sıra-
larda Hıristiyan nüfusun Roma'daki gelişimi politikanın yönünü değiştirmiştir. Pa-
gan imparatorun askeri anarşi ve iç savaş meselesi için getirdiği tetraşi çözümü gibi,
tanrılara kurban sunmayı reddeden Hıristiyanların yarattığı kriz için de bir önlem al-
ması gerekecektir. Pagan tanrılar için gerekli ritüelleri gerçekleştirmeyen Hıristiyan-
ların ikinci yüzyıldan beri karşılaştıkları tutumdan daha sert bu dönemde görülecek-
tir. Diocletianus döneminde yeniden uygulanmaya başlanan bu işkence periyodu
modern araştırmacılar tarafından "Büyük Zulüm" başlığıyla anılmaktadır. Kilisele-
rin birçoğunun yıkıldığı, kutsal metinlerin yakıldığı ve Hıristiyanların inançlarından
uzaklaştırıldığı süreç, bazen hafifletilip bazen de sıklaştırılan takibatlar ile I. Con-
stantinus zamanındaki hoşgörü ilanına kadar devam etmiştir. Böylece tetraşi rejimi
ile imparatorluğun genişleyen sınırlarının korunduğuna, ortak imparatorluk sistemi
ile veraset sorununun ortadan kaldırıldığına ve alınan önlemlerle Hıristiyan cemaati

kontrol altına alarak imparatorluğun güvenliğinin sağladığına inanan Diocletianus, tarihçilerin görüşlerine göre değişen sebeplerle 305 yılında emekliliğini ilan etmiştir. İmparatorluğun Diocletianus'un tahta çıkışı öncesinde ve tahttan ayrılması sonrasında bambaşka bir şekilde bürünmesi, hükümdarlığı boyunca bizzat uyguladığı politikanın doğal bir sonucudur. Hükümdarlık yılları boyunca siyasi hamleleri hem antik yazarlar hem de modern araştırmacılar tarafından ilgiyle karşılanan Diocletianus'un eylemleri çoğunlukla “sıra dışı” bulunmuş ve dikkatle incelenmiştir.

Gibbon'un askeri, politik, ekonomik alanlardaki çabaları ve başarıları sebebiyle övgüyle bahsettiği Diocletianus ünlü tarihçi tarafından “yeni imparatorluğun” kurucusu olarak betimlenmiştir. Daha sonraki yıllarda Diocletianus'un hükümdarlık tahtına oturduğu ve Roma dünyası için kritik bir geçiş dönemi sayılan 284 yılı literatürde aynı zamanda Geç Antik Çağ'ın da başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Gibbon, 2019; Leadbetter, 2009, s.1). Örneğin A.H.M. Jones “Geç Roma İmparatorluğu” adlı çalışmasında 284 yılını kronolojisinin başlangıç tarihi olarak belirlemiş ve daha sonraki yıllarda da çoğu araştırmacı bu tarihi, söz konusu sınırlamak için kullanmıştır (Jones, 1964; Kaçar, 2018). Geç Roma İmparatorluk tarihi üzerine yapılan özellikle Diocletianus dönemini inceleyen Alman tarihçi Frank Kolb'un 284-305 yıllarını içeren *Diocletian und die erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischer Herrschaft?* (1987) çalışması, Fransızca literatür için André Chastagnol'un araştırmaları dışında William Seston'un *Diocletien et la Tétrarchie* (1946) başlıklı yayını ve G. Costa'nın İtalyanca olarak kaleme aldığı *Diocletianus, Dizionario Epigrafico* (1926) çalışması kayda değer araştırmalar arasında yer almaktadır. Ek olarak T.D. Barnes'in bilimsel araştırmaları özellikle *The New Empire of Diocletian and Constantine* (1982) adlı kitabı daha çok imparator Constantinus odaklı olsa da İngilizce literatürde Diocletianus dönemine dair temel bilginin sağlanması açısından önemli kaynaklardandır. Daha yakın tarihlerde ise Corcoran'ın *The Empire of the Tetrarchs_ Imperial Pronouncements and Government, AD 284-324* (1996), Stephen Williams'ın *Diocletian and the Roman Recovery* (1997), Roger Rees, *Diocletian and the Tetrarchy* (2004) ve bilhassa W.L.

Leadbetter'in *Galerius and the Will of Diocletian* (2009) başlıklı araştırma eserleri konuya ilişkin modern literatürü oluşturan başlıca çalışmalardır. Daha çok Diocletianus'un askeri, siyasi ve ekonomik reformlarının ele alındığı bu çalışmalarda tetarşi, büyük zulüm ve tahttan feragat konularının üzerinde durulmuştur. Özellikle Diocletianus'un kurduğu dörtler erkinin ortak imparatorları arasındaki ilişkiler dönemin yönetim mekanizmasının ve sonraki yıllara etkisinin kavranabilmesi açısından incelemeye değerdir. Hükümdarlığı boyunca imparatorluğun güvenliği için aldığı radikal kararlar ve uygulamalar Diocletianus'un "sıra dışı" karakterinin yansımaları olarak yorumlanmıştır. Araştırmalarda Diocletianus'un eylemlerinin sonuçları değerlendirilirken imparatorun kişisel özelliklerinin analizi antik kaynaklar sayesinde mümkün olmuştur. Zira modern tarihçiler imparatorun kritik seçimlerinin sebeplerini çağdaş yazarların kendi perspektiflerinden sunduğu betimlemelerle açıklamaya çalışmış ve eski tarihçilerin anlaşılmasız bulduğu bazı tutumlar karşılaştırmalı analizlerle gözden geçirilmiştir.

Dönemin pagan tarih yazarlarından olan Eutropius Diocletianus'u çalışkanlığı ve çabası konusunda övse de kişiliğine dair kullandığı ifadeler imparatorun hükümdarlığı boyunca gösterdiği tavrı farklı boyutlardan ele almamız için de ipuçları sunmaktadır:

*Diocletianus yaratılıştan kurnaz, zeki ve hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan bir kişilikti. Acımasızlığını başkalarını töhmet altında bırakacak şekilde kullanmaktan hiç çekinmezdi. Buna rağmen çok faal ve yetenekli bir yöneticiydi; hatta ilk kez kendisi Roma'nın özgürlüğünden çok krallık yönetimine uygun düşen bazı adetleri Roma İmparatorluğu'na dahil etti ve kendisinden önceki imparatorlar sadece selamlanırken Diocletianus kendisine tapılmasını emretti. Mücevherlerle süslü elbiseler ve ayakkabılar giydi. Oysa önceden imparatorluğun ayırt edici nişanı sadece erguvan renkli giysiydi; bunun dışındaki alışkanlıklarının başkalarından pek farkı yoktu (Eutropius, *Breviarium*, 9.26).*

Eutropius'un kurduğu cümleler yazarın dini bakış açısına rağmen Diocletianus'un yönetimde uyguladığı tutumu sert bulduğunu açıklar niteliktedir. Her şeye rağmen imparatorun yöneticiliğinden memnun olduğunu aktaran Eutropius gibi pagan yazar

Zosimus da Diocletianus'un reformlarından övgüyle söz etmiş ve onu "gerçek bir Romalı" olarak nitelendirmiştir. Nitekim Zosimus için Diocletianus tam bir Romalı gibi imparatorluğunun huzurunu düşündüğü için dini ve politik bağlamda uyguladığı reformlarla Geç Roma İmparatorluk tarihindeki en büyük imparatorlardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Öte yandan mevcut kayıtlara bakıldığında dönemin Hıristiyan yazarlarının imparator için çizdiği karakter portresinin daha çok olumsuz öğeler içerdiği görülmektedir. Örneğin çağdaş yazarlar Eusebius ve Lactantius aralarındaki bazı nüanslar haricinde anlatımlarında benzer bir yol izlemişlerdir. Her ikisi için de Diocletianus öncelikle uyguladığı din politikası sebebiyle nefretle anılmaya layık bir imparatorudur. Özellikle Lactantius, Diocletianus ve Hıristiyanlık karşıtı diğer imparatorların ölüm şekillerini yazdığı *De Mortibus Persecutorum* (Zalimlerin Ölümleri Üzerine, *DMP*) adlı eserinde verdiği bilgilerle modern araştırmacıların vaz geçilmez kaynaklarından olmuştur. Diocletianus'un döneminde yaşayan ve imparator tarafından retorik öğretmenliği yapması için Nicomedia'ya (İzmit) davet edildiğini bildiğimiz yazar, verdiği detaylar sebebiyle diğer antik tarihçilerden ayrılmaktadır (Dihle, 1994, s.398; Hazel, 2001, s.160; Ünver, 2012, s.58). İzlediği kronoloji diğer kaynaklardan aynı şekilde takip edilse de yeniden anlattığı *tetrarchia* rejimi, Büyük Zulüm süreci, Diocletianus'un tahttan feragati, ortak imparator Maximianus'un feragat direnmesi, Galerius'un yönetime etkisi, tutumu, hastalığı ve I.Constantinus çağının başlangıcına dair eksik bilgimiz Lactantius sayesinde tamamlanmaktadır. Antik yazarlar ve modern araştırmacılar için incelemeye değer bulunan dönemin ana karakteri Diocletianus'un en dikkat çekici eylemleri Hıristiyanlara yönelik zulüm emri ve tahttan feragati olmuştur. Taraflı görüşleri sebebiyle güvenilirliği tartışmalı olsa da bilhassa Diocletianus'un *augustusluğunun* son dönemlerinde uyguladığı politika ve aldığı kararların analizi için Lactantius'un anlatımı oldukça değerlidir.

Çağdaş kaynaklar ve modern literatürde Diocletianus'un yönetiminde izlediği yol ve sergilediği tutuma ilişkin yorumlar büyük zulüm politikası ve tahttan feragat etme kararı üzerinde yoğunlaşmıştır. Antik kaynaklarda yer alan, imparatorun bu iki

süreçte aldığı kararlarda ortak imparatorlardan etkilendiği bilgisi her zaman tartışmaya açık olmuştur. Her iki konuda da antik yazarlar Galerius'a odaklanmış ve Diocletianus'un anlaşılmaz kabul edilen feragat eyleminin bir baskı sonucu gerçekleştiği öne sürülmüştür. Özellikle Lactantius, Galerius'u zulüm sürecinin ve feragat kararının baş kahramanı olarak işaretlemiş ve bu yaklaşımı ile modern araştırmaların başlangıç noktası haline gelmiştir. Lactantius'a göre kendinden evvelki kaynaklarda açıklanması zor olarak nitelendirilen iki eylemin sorumlusu da açık bir şekilde Galerius'tur (Lactantius, *DMP*, 14.1-7, 18.2). Roma İmparatorluğu'nda üçüncü yüzyılın sonları ve dördüncü yüzyılın başlarındaki siyasi dünyanın anlaşılır olması tetraşi sistemi odağındaki incelemelerle mümkün olacaktır. Diocletianus'un askeri, ekonomik, dini ve idari reformlarının değerlendirildiği pek çok çalışma bulunduğundan bu araştırma ile imparatorun aldığı kararlardaki özgünlüğünün ayrıca incelenerek söz konusu dönemin dinamiklerinin anlaşılması için literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.. Zira üçüncü yüzyılda yaşanan krizin yarattığı olumsuz etkilerin iyileştirilmesi ve Roma İmparatorluğu'nun edindiği yeni biçim, Diocletianus ile Constantinus'un hüküm sürdüğü 284-337 yıllarını kapsayan dönemde iç ve dış politikadaki sorunların giderilmesi için yapılan düzenlemeler sayesinde mümkün olmuştur. Bu noktada Diocletianus'un askeri anarşi, iç savaş ve veraset krizine bulunduğu tetraşi çözümü ekseninde dini otoritesinin sarsılacağı kaygısıyla aldığı büyük zulüm önlemi ve daha sonra her şeyin yoluna girmesiyle devreye soktuğu emeklilik düşüncesi konusundaki karar mekanizmasının sorgulanması gerekli görülmüştür. Bu bağlamda Lactantius'un öne sürdüğü büyük zulmü kışkırtması ve tahttan ayrılma meselesindeki muhtemel baskısı ile Galerius'un Diocletianus'un istenci üzerindeki rolünün araştırılması çalışmanın amaçlarından biridir. Ayrıca bu çalışmada Diocletianus'un antik yazarlar tarafından benzersiz bulunan ve modern literatürde altında yatan sebeplerin incelendiği feragat eylemi odağında kararlarının özgünlüğü yeniden tartışılacak ve imparatorun politik iradesinin gücü vurgulanacaktır.

1. Diocletianus'un Tahta Çıkışı ve Tetraşi Tasarısı

283 yılında İmparator Carus ölmüş, ordu oğlu Numerianus'u imparator olarak kabul ettikten hemen sonra suikaste kurban gittiğinde 20 Kasım 284 tarihinde Nicomedia'da askerler Valerius Diocles'i yani Diocletianus'u yeni *augustus*ları olarak kabul etmişlerdir (Barnes, 1981, s.5; Williams, 1997, s.38.). Bu durum, o sırada Carus'un batı yakasının hakimiyetine sahip olan oğlu Carinus tarafından düşmanca karşılanmış ve Diocletianus'a cephe almasına sebep olmuştur (Barnes, 1981, s.5). İki imparatorun ordusu 286 yılında karşı karşıya gelmiş, savaşın sonunda Carinus hayatını kaybetmiş ve her iki ordu da Diocletianus'u *augustus* olarak kabul etmiştir (Barnes, 1981, s.5; Williams, 1997, s.38; Bowman, 2008, s.6; Odahl, 2004, s.40). Senato tarafından tüm yetki ve unvanlarını alan Diocletianus artık Roma İmparatorluğu'nun tek hâkimi olmuştur (*Sicriptores Historiae Augustae*, 8.2-9.3; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 38.3; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 9.18-20; Rufius Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 24).

Diocletianus'un tahta geçmesi ile birlikte Roma İmparatorluğu'nun sınırları ile ilgili alınan kararlarda bir bütünlük sağlanması için ciddi adımlar atılmış ve İS 235 yılı itibariyle hala imparatorluğu etkisi altına almaya devam eden askeri anarşi periyodunun Diocletianus'un uyguladığı kararlarla çözüme ulaşması, dönemin önemli gelişmelerinden olmuştur (Mitchell, 2016, s.77). Roma İmparatorluk tarihinde tanık olunan iç isyanlar, taht çatışmaları ve kuzey ve doğu sınırlarındaki dış baskı imparatorluk idaresini en çok etkileyen unsurlardır. Bu dönemde imparatorların hem iç savaşlarla mücadele etmesi hem de dış baskıları engellemek için seferlere bizzat katılması dönemin belirgin özelliklerinden olmuştur. Ardı arkası kesilmeyen iç isyanlar, taht kavgaları ve sınırlardaki düşman tehdidi imparatorluk idaresinin tek başına bir imparator tarafından ele alınmasının mümkün olmayacağını ön gören Diocletianus devlet yönetiminde daha sağlıklı ve yeni bir düzene geçilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Diocletianus, imparatorluğun edineceği yeni yönetim şekli ile özellikle aynı anda birden fazla kişinin hükümdar olma çabası ve imparatorluğa kuzey ve doğudan

gelen saldırıların kontrol altına alınabilmesi için çözüm bulmaya çalışmıştır. Diocletianus'un kararı ile imparatorluğun ilk yıllarından beri *princeps* unvanının kullanıldığı ve imparatorun tüm yetkilere sahip olduğu *principatus* yönetim biçimi yerine *dominatus* adı verilen yönetim biçimi getirilmiştir. Monarşik bir yapıya sahip gibi görünen ve hükümdarın egemenliğini her şeyin üstünde tutulmasını gerektiren bu yeni düzende Diocletianus tüm yetkiyi elde etmiş olması ile birlikte ordu ve imparatorluğun kontrolünü sağlamanın tek başına mümkün olmayacağını düşünmüştür (Barnes, 1981, s.6; Southern, 2001, s.136). Bu nedenle Diocletianus 285 yılında, yükünü hafifletmek ve sorumluluğu paylaşmak üzere eski dostlarından biri olan Maximianus'u (250-310) *caesar* olarak atamıştır (Eutropius, *Breviarium*, 9.10; Barnes, 1981, s.6; 1982, s.4; Williams, 1997, s.43-45; Bowman, 2008, s.68-70). Bu şekilde Diocletianus Tuna, Armenia, Mısır ve Mezopotamya'daki dış sorunları çözmeye çalışırken; *caesarı* Maximianus da bir anda çıkan bir halk isyanına son vermek ve Germen saldırılarına karşı mücadele için Gallia'ya gitmiştir (Barnes, 1981, s.5-6). Görevlendirildiği bölgede başarı elde eden Maximianus'a 1 Nisan 286 tarihinde *augustusluk* unvanı verilmiştir (Barnes, 1981, s.7; Southern, 2001, s.141-142; Potter, 2004, s.282). Ancak bir süre sonra Britanya'da bulunan ordu komutanı Carausius'un isyan çıkararak kendisini imparator ilan etmesi (287) Diocletianus'un imparatorluğu korumak için iki hükümdarın dahi yeterli olmadığını düşünmesine sebep olmuş ve benzer olayların önüne geçmek amacıyla yönetici sayısını arttırarak dörtlü yönetim şekline geçmeye karar vermiştir (Barnes, 1981, s.6-9). Yeni sisteme göre, Diocletianus her zamanki gibi egemenliği elinde tutan tek kişi olacak ancak idari görevlerini eş *augustus* ve iki yardımcı *caesar* ile paylaşacaktır. Augustusların görevi tamamlandığında *caesarlar* *augustusluk* unvanını alacak ve kendileri için birer *caesar* seçeceklerdir. Bu şekilde dört yönetici sayesinde imparatorluk toprakları korunacak ve hanedanın devamı için ortaya çıkan veraset sorunu son bulacaktır.

İmparatorluğun edindiği bu yeni düzende en yüksek yetkiye sahip olan Diocletianus *caesar* olarak Galerius'u (305-311), Maximianus ise Constantius Cholorus'u ilan etmiştir (Barnes, 1981, s.8; Williams, 1997, s.64-65; Southern, 2001,

s.146; Potter, 2004, s.288). İlk başta coğrafi olarak dörde bölünmüş gibi görünse de bu sistemle imparatorluk farklı yerlerde güç sahibi olan imparatorların aldığı ortak kararlarla korunacaktır. Böylece Diocletianus'un yetkisinin üstünlüğü ile imparatorların ilgilendikleri bölgelerde birbirlerine danışarak aldıkları kararlar tüm imparatorlukta uygulanarak devlet gücünün bütünlüğü sağlanacaktır. İmparatorluğun devlet işlerinden de ayrıca sorumlu olan imparatorların sorumluluğunu aldığı bölgeler şöyledir: Diocletianus'a Balkanlar ve Anadolu, Maximianus'a İtalya ve Afrika, Galerius'a Tuna eyaletleri ve Constantius Cholorus'a ise Britanya ve Galya verilmiştir (Barnes, 1981, s.8-9; 1982, s.36-37; Freeman, 2010, s.554). Hiçbirinin Roma'da iktidarı etmediği bilinen hükümdarların kendilerine ait sarayları, kendi iradeleriyle belirledikleri bir yönetim şekli ve ordu yapısı vardır. Gücünün temelini imparatorların bu ortaklık içinde birbirleriyle olan sıkı dayanışmasından alan imparatorlukta, iktidarı kuvvetlendirmenin bir diğer yolu olarak da evlilik bağı kullanılmıştır. Bu sebeple Diocletianus'un kızı ile Galerius, Maximianus'un kızı ile de Constantius'un evliliğine karar verilmiş ve böylece sistemin sağlamlaştırılacağına inanılmıştır (Barnes, 1981, s.8-9; Barnes, 1982, s.36-37; Frakes, 2006, s.92).

Diocletianus'un imparatorun birliğini vurgulayarak ve eş yöneticilerle birlikte hareket edeceği bir ortaklığa dayanan ve modern literatürde *tetrarşi* olarak adlandırılan yeni yönetim tasarısı için kullanılan bu tanım ilk olarak 19. yüzyılda karşımıza çıkmış ve 20. yüzyıl tarihçileri tarafından popüler hale getirilerek modern literatüre kazandırılmıştır (Nappo, 2018, s.481). İmparatorluğun Diocletianus ile aldığı bu yeni düzen özellikle Lactantius gibi Hıristiyan yazarlar tarafından "dörde bölmek" fiili ile karşılanmıştır: "*Diocletianus gerçekten dünyayı dört parçaya bölerek ve orduları çoğaltarak üç adamı hükümdarlığının ortağı yaptı, zira bunların her biri daha önceki imparatorların devleti yalnız yönetirken sahip olduklarından daha fazla askeri birliğe sahip olmak için çabaladılar.*" (Lactantius, *DMP*, 7.1).

Antik kaynaklarda sadece "bölme, parçalama, paylaşırma" gibi ifadelerle açıklanan terim modern araştırmaların da çoğunda *tetrarchia* olarak tanımlanmamıştır. Hatta Diocletianus'un hükümdarlık yıllarını "yeni imparatorluk" olarak ilk kez

tanımlayan Edward Gibbon bile “tetraşî” terimini kullanmamıştır. Literatürde bu terimin kullanımına ilk kez 1887 yılında Herman Schiller tarafından Roma İmparatorluğu üzerine iki ciltlik bir el kitabında “*Diokletianische Tetrarchie*” şeklinde rastlanmıştır (Nappo, 2018, s.481) Ancak Otto Seeck'e (1897) kadar kullanılmamaya devam etmiş ve birçok önümüzdeki yıllarda da bilim adamları tarafından benimsememiştir. Nihayet 1946 yılına gelindiğinde terimin yazar Seston tarafından kullanılmasıyla tetraşî Diocletianus'un yönetim sistemini tanımlamanın standart yolu haline gelmiş ve günümüz araştırmalarında da kullanılmaya devam etmiştir.

Ek olarak Diocletianus'un tetraşî sistemini tasarlaması ile ilgili de literatürde fikir ayrılıkları mevcuttur: Bazı araştırmacılar imparatoru tahta geçtiği andan itibaren tetraşîyi planladığını öne sürerken (Burckhardt, 1949; Straub, 1939, s.86-92; Marotta, 2010, s.170-188) diğerleri ise onun yönetimi paylaşmak gibi bir niyeti olmadığını ancak Maximianus tarafından buna zorlandığını savunmaktadır (König 1974, s.567-576). Ancak dönemin mevcut politik koşulları dikkate alındığında Diocletianus'un adım adım dörtler erkine doğru sürüklenmiş olduğunu düşünmek makul bir yaklaşımdır (Kornemann, 1930; Seston, 1946; Barnes, 1982; Kolb 1987, s.65-67; Kolb, 1995; Williams, 1997, s.61-62; Leadbetter, 2009). Ayrıca bu yaklaşım Diocletianus'un imparatorun birliğini temel alarak tasarladığı dörtler erkinin doğasına çok daha uygun görünmektedir. Kaldı ki Roma İmparatorluğu'nda daha evvel de yönetimin birden fazla imparatorla paylaşıldığı ortaklıklar vardır. Bu örnekler Marcus Aurelius ve Lucius Verus dönemlerine kadar tarihlenmekte ve daha üçüncü yüzyıla gelindiğinde de birçok imparatorun aynı durumu deneyimlediği bilinmektedir (Rees, 2004, s.72-73). Diocletianus'un zaten öncellerinden bildiği bir modeli uygulamayı planlamış olduğu ancak özellikle iç sorunlar gibi mevcut koşullar sebebiyle yönetici sayısını arttırmanın daha iyi sonuç vereceğini düşündüğü açıktır. Böylece 293 yılındaki kargaşa sebebiyle acil bir ihtiyacı karşılamaya yönelik oluşturulan tetraşîk sistem 1 Mayıs 305 yılına gelindiğinde imparatorluğun varislerinin belirlenmesi konusundaki karışıklığa çare olma konusunda farklı bir ihtiyacı karşılayacak gibidir (Corcoran, 2008, s.228-254).

2. Diocletianus'un Din Politikası: İmparatorun Yüceliği Fikri

Diocletianus iktidarda olduğu süre boyunca imparatorluğun en iyi şekilde yönetilmesi için hırsıyla çalışmıştır. Yönetim anlayışının temel ilkesinin imparatorun yüceltilmesi olan bu dönemde I. ve II. yüzyıllardan farklı olarak hükümdar unvanlarının da değişime uğramasının ideolojik bir sebebi vardır. *Principatus* dönemine geçildiğinde imparatorun aldığı yeni sıfatlar ve hitaplarla halkla arasındaki mesafeyi arttıran Diocletianus, halka yasaklı eflatun renkteki elbisesini ve değerli taşlarla bezeli hükümdarlık tacını giyerek halkı önünde eğilmeye zorlamış; bazı durumlarda bazı insanlara kaftanını öptürmüş ve kendisine ancak protokol sayesinde ulaşılabilmesini mümkün kılmıştır (İznic, 2009, s.56). Halktan uzak bir konumda bulunan gösterili sarayında ikamet eden imparatorun asıl arzusunun kendisine bir tanrı gibi davranılması olduğu açıktır. Nitekim kendisine ait olan her şeyle birlikte bizzat kutsal sayılmayı istemiş ve doğudan görüp benimsediği çeşitli törenlerin düzenlenmesini emretmiştir. Diocletianus için bu törenler halkın imparatorun önemini algılaması için vazgeçilmez unsurlar olarak zorunlu kılınmıştır. Kutsal olduğunu iddia ederek adeta bir tanrı gibi davranan Diocletianus kendisinin bizzat *Iuppiter* (Zeus) ile Maximianus'un ise *Hercules* (Herakles) ile bir tutulmasını emretmiştir (Bowman, 2008, s.70-71, Williams, 1997, s.58-59). Roma İmparatorluk tarihinde hükümdarın tanrısallaştırılması Roma imparatorluk kültürünün bir özelliği olup Diocletianus'un da eski imparatorlara özenerek oldukça bağlı olduğu geleneksel tanrılarla özdeşleştirilmek istediği görülmektedir (Barnes, 1981, s.20). İmparatorluğun bu yeni *Dominatus* döneminde de otoritesini geleneksel tanrılarla bir tutulduğu ritüellerle sağlamlaştırılmayı uman Diocletianus, kutsallık ilkesini yerine getirmeyenlere karşı sert davranmıştır (Barnes, 1982, s.20).

İktidarını imparatorun tanrılara eş tutulmasıyla ve yüceliği fikriyle güçlendirmeye çalışan Diocletianus bir yandan da askeri meselelerle meşgul olduğundan ilk başlarda imparatorluk içinde yaşayan Hıristiyanları görmezden gelmiştir. Ancak bir süre sonra artan Hıristiyan nüfus karşısında, sağlamaya çalıştığı dini birliğin zarar göreceği endişesiyle önlem almaya karar vermiştir. O sırada zaten sorumlu olduğu

bölgelerdeki Hıristiyanlara karşı birtakım yaptırımlar uygulamaya başlayan Galerius, Hıristiyan kaynaklarda gelecekteki zulümlerin kışkırtıcısı olarak gösterilmektedir (Lactantius, *DMP*, 10.6, 31.1, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.3.2). Bu noktadan sonra 3 Şubat 303 yılında *augustus* ve *caesarı* tarihe geçecek bir fermanla dini ritüellere katılmayan Hıristiyanlara karşı işkence politikası uygulamaya başlamışlardır (Rees, 2004, s.60). Bu ferman kiliselerin yıkılmasını, Hıristiyanlara ait kitaplar ve kutsal metinlerin yakılmasını, ruhban sınıfa mensup insanların tutuklanmasını, belli makamlardan Hıristiyanların alınmasını ve halk tarafından tüm Hıristiyanların işkencelere maruz bırakılacağını emretmektedir (Ste Croix, 1963, s.26). Sonuç olarak imparatora tapmayı ve törenlere katılmayı reddeden Hıristiyanlara karşı uygulanan bu baskı politikasını içeren dönem modern literatüre “Büyük Zulüm” başıyla geçmiştir (Croix, 1954; Barnes, 1981, s.21; Potter, 2004, s.338; Corcoran, 2000, s.179; Ertekin, 2011). Büyük Zulüm sürecinde Hıristiyanlar ya emirlere boyun eğerek inançlarından vazgeçmek zorunda bırakılmış ya da işkencelerle canından olmuştur.

Sürecin önemli karakteri, katliamlarda etkin rol oynayan ve özellikle Hıristiyan kaynaklarda zulmün kışkırtıcısı olarak betimlenen Galerius'tur. Zira Eusebius ve Lactantius başlangıçta hafif görünen önlemlerin Galerius'un işkenceleriyle şiddetlendiğinin altını çizmekte ve sadece resmi görevlerden men edilmelerini öneren Diocletianus'a yine Galerius'un zulüm politikası için baskı yaptığını vurgulamaktadırlar (Eusebius, *HE*, 8.3.2, Barnes, 1981, s.19). Bu kaynakların iddialarının en büyük dayanağı Diocletianus'un bir süre sonra zulümleri hafifletmesine rağmen Galerius'un baskıcı politikaya devam etmesidir. 303 yılının ortalarına gelindiğinde Diocletianus'un Tuna sınırında Hıristiyan takibatını yoğunlaştırmaya yönelik ikinci fermanı ilan ettiği bilinmektedir (Ste Croix, 1954, s.76). Galerius'un uzağında yayınlanan bu ferman Diocletianus'un Hıristiyanlara yönelik politikasını bizzat kendi kararlarıyla uyguladığına kanıt niteliğindedir. Ancak Baynes, 304 yılında yayınlanan dördüncü ferman ile yeniden yoğunlaştırılarak sürdürülen zulüm sürecinden Gale-

rius'u sorumlu tutmuştur (Baynes, 1924, s.189-93). Baynes'in, Diocletianus'un o sırada ciddi bir hastalıktan mustarip olması sebebiyle hükmedemediği için tüm sorumluluğun Galerius'a ait olduğuna dair iddiası Ste Croix ve Davies tarafından eleştirilmiştir (Ste Croix, 1954; Davies, 1989, s.74). Zira Ste Croix ve Davies'e göre Diocletianus 304 yılında sağlıklı bir şekilde emperyal aktivitelerini sürdürmektedir. Bunun üzerine, Galerius'un Diocletianus'un kararları üzerindeki etkileri ile ilgili yaptığı çalışmada Leadbetter 304 yılında Diocletianus'un gerçekten de hasta olduğunu ancak hastalığı akut hale gelmeden hemen önce fermanı ilan ettiğini hatırlatarak tüm sorumluluğun Galerius'a ait olmadığı görüşünü ileri sürmüştür (Leadbetter, 2009, s.134). Gerçekten de Diocletianus'un zihnindeki ideal dünyada din ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olduğu göz önünde tutulduğunda imparatorun ve imparatorluğun kutsallığının reddedilmesi kabul edilemez görünmektedir. Bütünün ve tetraşinin bir parçası olan Galerius'un da uygulanan bu din politikasının planlama ve yönetimine katkıda bulunmasını, hatta pagan bir imparator olarak takibatla bizzat ilgilenmesini ideolojinin doğal bir sonucu olarak görmek ve zulüm politikasının bizzat Diocletianus'un kararlarıyla uygulandığını kabul etmek gerekmektedir.

3. Diocletianus'un Tahttan Fragatine Galerius Etkisi

Diocletianus 1 Mayıs 305 tarihinde hükümdarlığının yirminci yılını (*vicennalia*) kutlayacağı tarihte imparatorluğu kargaşaya sürükleyen veraset sorununu çözdüğüne inanarak yirmi yılı aşkın süredir kesintisiz olarak elinde tuttuğu emperyal gücünden vazgeçtiğinin kararını bildirmiştir. Tahttan feragat haberini 284 yılında imparator ilan edildiği yerde (Nicomedia'ya üç mil uzaklıktaki bir tepede) duygusal bir konuşma yaparak vermiş, yerine *augustus*luğa yükselttiği Galerius da *caesar* olarak Maximinus Daia'yı uygun görmüştür (Potter, 2004, s.342). Kaynaklara göre Diocletianus kendi iradesiyle seçtiği emekli olma fikrini daha evvel yaptıkları bir anlaşmaya istinaden Maximianus'a dikte etmiştir (*Panegyrici Latini*, 7.15.4-6; 6.9.2; Mitchell, 2016, s.89). Böylece Diocletianus'n tahttan feragatine eş zamanlı olarak Milano'da diğer *augustus* Maximianus da benzer bir törenle emekliliğini ilan

etmiş ve *augustus* olarak Constantius Chlorus'a seçmesiyle *caesar*lık görevinin yeni ismi Severus olmuştur. Yüce gücün gönüllü olarak bırakılması Roma İmparatorluk tarihinde daha evvel örneğine rastlanmamış bir durum olduğu için, bu olay antik tarihçiler tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ve Diocletianus'u istifaya zorlayan koşullara odaklanılmıştır (Kolb, 1987, s.128-131). İlk olarak Lactantius hikayesinin kötü adamı olarak belirlediği Galerius'u bu olaydan da sorumlu tutmuş ve Diocletianus'u feragate zorladığını iddia etmiştir (*DMP*, 18-19). Eutropius ve diğer yazarlar Diocletianus'un 304 yılında geçirdiği ciddi hastalık sebebiyle yorgun düştüğünü ve dinlenmeye çekilmek istediğini düşünmüşlerdir (Lactantius, *DMP*, 16-17; Eutropius, *Breviarium*, 9.27; Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 39.48; *Epitome De Caesaribus* 39.5-7). Eusebius da emeklilik sebebinin hastalık sürecinde arayanlardan olmuş ancak makul bir açıklama bulamayınca pes ettiğini kaydetmiştir (Eusebius, *HE*, 8.13.11). Constantinus'un ise söylevlerinde Diocletianus'un büyük zulüm sürecinde yaşananlar sebebiyle girdiği suçluluk psikolojisi ile şüursuzca bir karar aldığını ileri sürdüğü bilinmektedir (Leadbetter, 2009, s.134). Daha sonra bu görüş Zonaras tarafından benimsenmiş ve hatta Eusebius'a atfedilmiştir (Zonaras *Historiae*, 12.33).

Görüldüğü üzere antik kaynaklarda Diocletianus'un olağanüstü emeklilik kararı için farklı sebepler öne sürülmüş ve kararın ardındaki motivasyonlar modern araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Edward Gibbon modern bilim dünyasında konuyu ele alan ilk kişi olmuştur. Gibbon'a göre imparator kendi hür iradesiyle emekli olmayı seçmiştir:

Diocletianus hükümdarlığının yirmi birinci yılında tahttan çekilme konusunda hafızalardan silinmeyecek olan erdemli bir karar verdi; bu eylemin süper gücü elde etme ya da uygulama konusunda felsefi eğitim almamış bir hükümdardan ziyade daha yaşlı veya daha genç bir Antoninus'un gerçekleştirmesi olağan karşılanabilirdi. Diocletianus, kendinden sonra da benzerine pek rastlanmayan bir vazgeçişinin dünyadaki ilk örneğini sunarak ayrı bir ün kazandı (Gibbon, 2019, s.503).

Gibbon ayrıca faaliyet dönemi boyunca her alanda üstün çaba sarf eden ve başarı elde eden Diocletianus'un tüm bu uğraşlar; emperyal kaygılar, seferler, ticari önlemler sebebiyle erken yaşlandığını ve henüz altmış yaşına varmadan sağlığının

bozulduğunu eklemiştir. Elbette ki Gibbon, Lactantius'un Diocletianus'un kararı üzerindeki Galerius baskısına ilişkin görüşünden ve yine Lactantius'un eserinde geçen imparatorun hastalığını öne sürdüğü emeklilik konuşmasından haberdar olmalıdır. Ancak ona göre, esasen yaşlansa ve hastalansa dahi, tüm düşmanları yenmeden ve tüm planlarını gerçekleştirmeden emekliye ayrılmak gibi ciddi bir düşünceye sahip olmayan Diocletianus yorgun düşmeye başladığı sırada “bilgeliği sayesinde özgürce” bir karar vermiştir (Gibbon, 2019, s.503). Gibbon'dan sonra Burckhardt da Diocletianus'un emperyal gücü bırakma isteğinden övgüyle söz etmiş ve bu kararı imparatorun ahlaki yapısıyla ilişkilendirmiştir (Burckhardt, 1949, s.259). Diocletianus'un tahttan feragati konusuna ilk değinen iki araştırmacının da özellikle imparatorun manevi yönü ve dinsel bağlılığına odaklanması ilgi çekicidir. Ayrıca bu iki ismin imparatorun hür iradesiyle emekliliği tercih ettiği iddiası daha sonraki araştırmacıların birçoğu tarafından kabul görmemiştir. Nappo'ya göre antik kaynaklarda Diocletianus'u tahtı bırakmaya, içinde bulunduğu koşulların ittiği ya da imparatorun başka biri tarafından bu eyleme zorlandığı fikri hâkim olduğundan Gibbon ve Burckhardt'dan sonra çoğu bilim insanının tahttan çekilmenin Diocletianus'un özgür iradesinin bir sonucu olduğu hipotezini takip etmemeleri şaşırıcı değildir (Nappo, 2018, s.474).

Modern literatürde Gibbon ve Burckhardt'dan sonra konuyla ilgili çalışan araştırmacıların savundukları tezlerle gruplara ayrıldıkları görülmektedir. Kimileri tahttan çekilme eyleminin üzerine düşünülmüş bilinçli bir hamle olduğunu düşünürken kimileri ise imparatorun içinde bulunduğu koşullar sebebiyle böyle bir karar vermek zorunda kaldığını varsaymaktadır. Lactantius'un Galerius'u hikâyenin kötü karakteri olarak betimlediği anlatıyı kabul eden ya da diğer antik yazarların Diocletianus'un hastalığını sebep olarak gösterdiği açıklamayı takip eden araştırmacılar da mevcuttur (Baynes, 1924, s.189-94; Lietzmann, 1954, s.67; Jones, 1948, s.56). Öte yandan bu varsayımlardan farklı olarak Diocletianus'un zaten başından beri feragati planladığı görüşünü savunan hatta daha sonraki yıllarda hastalığı sebebiyle planını

ertelediğini söyleyen araştırmacılar da vardır (Williams, 1997, s.189). Henri Gregoire 1964 yılında yaptığı çalışmada Galerius'un imparatoru feragate zorladığını öne sürerek Lactantius'un görüşünü tekrarlamıştır (Gregoire, 1964, s.78-80). Yardımcılıktan baş imparatorluğa yükselen ve *caesar*lar olarak da güvendiği insanların (yeğeni Maximinus Daia, arkadaşı Severus) atandığı Galerius, Diocletianus'un tahttan çekilmesinden en çok faydalanan kişi olduğu için olay üzerindeki etkisini sorgulamak kaçınılmazdır. Bu noktada feragatten Galerius'un sorumlu olduğu bilgisi kabul edildiği taktirde Diocletianus'un Maximianus'u da feragate davet etmesinin altındaki nedenler de ayrıca araştırılmalıdır. Gregoire, Galerius'un suçlandığı ilk iddiayı kabul ederek tartışmayı yeniden başlangıç noktasına; Lactantius'a getirmiş ve tüm bu soruların cevabını burada aramıştır (Gregoire, 1964, s.78-80).

Her ne kadar verdiği bilgiler Hıristiyan propagandası yaptığı düşünüldüğü için sorunlu bulunsa da Diocletianus'un tahttan ayrılması anlatısıyla başka hiçbir kaynaktan elde edemeyeceğimiz bilgileri bize sunması sebebiyle Lactantius tartışmanın ana kaynağıdır. Esasen konuya ilişkin bir fikir edinebilmek için Lactantius'a kıyasla daha kısa bilgi sunan Eusebius ile Constantinus taraftarlığı ile dikkat çeken ve benzer bir kronolojiyi takip eden başka Hıristiyan kaynaklar da mevcuttur (Eusebius, *Vita Constantini*, 1.18; *Origo Constantini*, 2.2-3.5). Yine de Diocletianus'un neden bu kararı verdiği ve Maximianus'u neden aynı kararı almaya zorladığına dair bilgi edinmek için Lactantius'un anlatısındaki ayrıntılara ihtiyacımız olduğu açıktır. Lactantius'a göre feragatin sebebi 303 yılında Roma'da gerçekleşen *vicennalia* kutlamalarından sonraki olaylar silsilesidir. Kaynaklar aynı kronolojiyi takip etmektedir: 303 yılında Diocletianus *consullüğü* Roma'da kutlanır (*DMP*, 17.1), aynı yılın sonunda Capitolinum'da Maximianus'tan kendisi istediği zaman feragat edeceği yeminini alır (*Pan. Lat.* 7. 15. 4-6; 6.9.2), Diocletianus daha sonra Roma'dan ayrılarak Balkan eyaletlerini ziyaret eder, seyahat sırasında ciddi şekilde hastalanır ve Nicomedia'ya dönmeleri neredeyse bir yıl sürer (*DMP*, 17.4.), hayatından umut kesilmişken 1 Mart 305'te iyileştiği gözlemlenir (*DMP*, 17.8), 1 Mayıs 305'te mor kaftanını çıkarır ve yeniden Diocles adını alır (*DMP*, 19.6), Maximianus da eş zamanlı olarak

Milano’da aynı eylemi gerçekleştirir (*DMP*, 18.12; *Origo Constantini*, 3.5, 4.9; Eutropius, *Breviarium*, 10.9.1; Aurelius Victor, *de Caesaribus*, 40.1; Zosimus, 2.8.).

Lactantius’un anlattıklarına bakıldığında bir noktaya kadar feragati Diocletianus’un hastalığına bağladığı görülmektedir:

Consullüğe Ravenna’da değil de Roma’da başlayabilmesi için gerekli olan on üç gün daha beklemeye tahammül edemedi; fakat karakışta yola çıkıp soğuk ve fırtınalarla kamçilandıktan sonra hafif ama kronik bir hastalığa tutuldu, bütün yolculuk boyunca rahatsızdı ve çoğunlukla bir tahtrevanda taşındı. Böylece Danube kıyısını dolaşarak yazı geçirdikten sonra artan hastalığıyla Nicomedia’ya geldi; çanların kendisi için çaldığını fark etmesine rağmen inşa etmiş olduğu yarış alanını tamamlamak için *vicenali*adan sonra bütün bir yıl kendisini kamu işlerine verdi. Bundan sonra, bitkinlik onu öyle bir yendi ki, onun yaşamı için bütün tanrılar arasında çare arandı, en sonunda 13 Aralık’ta aniden sarayda bir yas belirdi, devlet yetkililerinde keder ve göz yaş, kentte endişeli bir sessizlik hakimdi. Birdenbire ertesi sabah onun yaşıyor olduğu söylentisi yayıldığında, insanlar İmparator’un öldüğünü ve çoktan defnedildiğini konuşmaya başlamıştı ve sayar halkının ve devlet yetkililerinin tavırları çabucak değişti. *Caesar* gelene kadar askeri birlikler ayaklanmasın diye, onun ölümünün gizlendiğinden şüphelenen insanlar da yok değildi. Bu kuşku öyle etkin oldu ki o 1 Mart’ta (*kalendaris martiis*) ortaya çıkmadan hiç kimse onun canlı olduğuna inanmadı, elbette neredeyse bütün bir yıl hastalıkla zayıf düşmüş olduğundan güçlkle tanınabildi. Ve 13 Aralık’ta ölü gibi uyuduktan sonra tamamen olmasa da yeniden canlandı. Zira aklen dengesiz hale geldi; öyle ki bazı zamanlarda deliriyor, diğer zamanlarda ise kendine geliyordu. (*DMP*, 17.3-9).

Diocletianus’un neredeyse 304 boyunca Tuna eyaletlerini gezerken yakalandığı yıpratıcı hastalığının tarihçiler ve araştırmacılar tarafından tahttan çekilmesindeki etkin faktör olarak kabul edilmesi normaldir ancak imparatorun hastalanmadan evvel (muhtemelen Kasım 303) Maximianus’tan emeklilik yemini aldığını hatırlamak gerekmektedir (Kolb, 1987, s.128–31; Barnes, 1996, s.544–6). Dahası dikkatli bir okuma sonucunda Diocletianus’un iyileşme sürecine girdiğinde emeklilik konuşması yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kasım 304 ile Mart 305 arasında ağır hasta olan imparatorun 1 Mayıs 305 tarihindeki törende sağlıklı olması bizi bu fikirden

uzaklaştırmıştır. Yine de yukarıdaki pasajdan yola çıkarak Nappo, Lactantius'un 304 yılında Diocletianus'un durumunun iyice ağırlaşmasıyla imparatorun emekliye ayrılma zamanının geldiğine ikna olduğunu öne sürmüştür (Nappo, 2018, s.475).

Söylediğimiz gibi bu görüş pek çok modern araştırmacı tarafından makul bulunmuştur ancak Lactantius'un eserin devamındaki Galerius'un feragat hususundaki etkisine dair iddiaları tartışmanın yönünü yeniden değiştirmiştir. Lactantius'a göre Hıristiyan inanca Diocletianus'tan çok daha düşman olan Galerius kötü bir adam olarak Diocletianus'un zayıf durumundan istifade ederek onu feragat zorlamıştır (*DMP*, 18.1). Lactantius'un aktardığına göre bir yandan Diocletianus'u yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle imparatorluk için yetersiz olduğu konusunda ikna etmeye çalışan Galerius diğer yandan da Maximianus'un gözünü aynı kararı uygulaması için iç savaşla korkutmaktadır (Lactantius, *DMP*, 18.1-7). İlgili bölümdeki olayların bu kadar detaylı anlatımı herhangi bir kaynakta bulunmamasıyla birlikte görüldüğü üzere Lactantius feragat konusunda diğer tarihçilerden farklı yorumlar türetmiştir. İmparatorun sağlık durumunu fırsat bilerek baskı kurmaya çalışan Galerius etkeni ile Lactantius'un iddiası dışında Diocletianus'un gönüllü feragatini savunanlar; Aurelius Victor (*Liber De Caesaribus*, 39.48), *Epitome De Caesaribus* (39.5-7), Eutropius (*Breviarium Historiae Romanae*, 9.2)'dir. Başka bir görüş olarak durumun iki tarafın anlaşması sonucunda meydana gelmesi ise *Panegyrici Latini* (7.9.2 ve 6.15.6)'de sunulmuştur (Mackay, 1999, s.198-209; Ünver, 2021, dn. 192). Hükümdarın kendi isteğiyle emperyal güçten vazgeçmesinin çağın yazarları tarafından anlaşılabilir bulunması ve sebep arayışı normal karşılanmalıdır. Çünkü Diocletianus'tan önce hükmeden imparatorlar öldüklerinde yaşça ondan büyüklerdir ve bu imparatorlar için emperyal gücün son nefeslerine kadar ellerinde olmalıdır. Örneğin Augustus öldüğünde yetmiş beş, Tiberius muhtemelen Augustus'tan daha büyük ve elli sekiz yaşında iktidara gelen Vespasianus ise öldüğünde altmış dokuz yaşındadır (Suetonius, *Augustus*, 100.1; *Tiberius*, 73.1; *Vespasianus*, 24). Dolayısıyla bu isimlerle kıyaslandığında Diocletianus'un aldığı kararla istifa ederek tarihe geçtiğini söylemek dışında bir açıklama yapmak mümkün olmayacaktır. Tarih yazımında bu eşi benzeri görülmemiş olayın

ardındaki motivasyon için “gönüllü feragat” ve “yaşlılık sebebiyle yorgun düşme” gibi iddialardan başka bazı görüşler de mevcuttur. Hıristiyan yazarlar tarafından imparatorun Hıristiyanlara karşı verdiği mücadelenin başarısız sonuçlarından sebep, bir tür delilikten mustarip olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu iddia, Lactantius’un Diocletianus hakkındaki olumsuz yorumlarından sonra Eusebius, Zonaras ve Theophanes tarafından kolayca kabul görmüştür (Eusebius, *HE*, 8,13,11; Zonaras, *Historiae*, 12,13; Theophanes, *Chronicon*, 5796). Nitekim, Hıristiyan topluluk içinde kötü bir itibara sahip olan pagan bir imparatora dair tanrının cezası olarak verilen bir akıl hastalığı bu yazarlar için tatmin edici bir sonuç gibidir. Pagan tarih yazarlarının anlatılarındaki emekliliği tercih etme sebebi olarak hastalık yerine yaşlılık ve yorgunluk vurgusu; Eutropius, *Panegyrici Latini*, İmparator Iulianus ve Casiodorus’un kayıtlarının ortak paydası olarak kendini göstermektedir (Nappo, 2018 s.479). Ek olarak akla gelen diğer pagan yazarlar Aurelius Victor ve Zosimus ise feragat konusunun nedenlerine değinmemişlerdir (Aurelius Victor, *de caesaribus*, 39; *Epitom de Caesaribus*, 40.20 Zosimus, *Historia Nova*, 2.10.5). Burada küçük bir ayırım olarak Zosimus Maximianus’un emekliliğe direndiği sırada Diocletianus’u da *augustus* kalması konusunda ikna etme çabasına girdiğini ancak imparatorun bu ısrar karşısında sakin bir yaşam tarzının cazibesinden vazgeçemediği iddiasında bulunmuştur. Böylelikle Diocletianus’un bir sebeple kendi isteğiyle tahttan çekildiği fikrinin antik kaynakların genelinde kabul gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece Lactantius genel kabulden farklı olarak bir süre sonra eylemin başka birinin imparatora baskı yapmasıyla gerçekleşebileceğini öne sürerek Galerius’a odaklanmıştır. Burada Lactantius’un açıklamasını hatırlamakta fayda vardır: Galerius beden ve zihnen zayıf düşmüş Diocletianus’u istifaya zorlamış, Maximianus’u da uysalca boyun eğmezse savaşla tehdit etmiştir.

Lactantius’un konuyla ilgili olarak Galerius’a dair yaptığı yorumlar modern literatürde eleştirilmesine sebep olmuştur. Eleştirilerin odak noktası Lactantius’un 1 Mayıs 305 yılında Nicomedia’da gerçekleşecek olan tahttan çekilme töreni esna-

sında Diocletianus'un söylediğini aktardığı cümlelerdir: “*Orada yaşlı adamın askerlere gözyaşlarıyla hitap ettiği bir ordu toplantısı düzenlendi. Gücsüz olduğunu, emeklerinden sonra dinginlik istediğini, imparatorluğu daha sağlıklı adamlara devrettiğini ve ardıl olarak başka caesarlar önerdiğini söyledi.*” (DMP, 19.3). Lactantius bu pasajda açık ve net ifadelerle emekliliğin sebebini Diocletianus'un dilinden yorgunluğuna ve yaşlılığına bağlamıştır. Bu açıklama o zamanlar altmışlı yaşlarda olan imparatorun dinlenmeye çekilmek istemesinin anlaşılabilir olması sebebiyle makul görünmektedir ancak Lactantius'un bir diğer sebep olarak Galerius'un zorbalığını öne sürmesi konuyu karmaşık hale getirmiştir. Leadbetter'a göre Galerius'un planı kendi yakınlarını *caesar* olarak yerleştirerek imparatorluğun kendisiyle birlikte ailesi ve arkadaşları tarafından yönetilmesini sağlamak olmalıdır (Leadbetter, 2009, s.137). Araştırmacıya göre Lactantius'un bu yorumu ciddiye alınamayacak kadar tutarsızlıklarla doludur. Leadbetter'in argümanının en önemli dayanağı Galerius'un Maximianus'u emekli olmaya zorlamak için etkisi olsa bile Diocletianus'a karşı herhangi bir yaptırım uygulayabilecek güçte olmamasıdır. Ayrıca Leadbetter, askeri darbenin mümkün olamayacağını çünkü orduların Diocletianus'a bağlı olduğunu da ekleyerek iddiasını sürdürmüştür (Leadbetter, 2009, s.137-138). Nappo da imparatorun aldığı bu karardan asıl yararlananın Galerius olduğunu kabul etse de kendisine atfedilen yeni rolle hikâyenin bu kısmının abartılı ya da kurgu olduğunu düşündüğünü belirtir (Nappo, 2008, s.477). Lactantius'un önce imparatorun aniden hastalanıp zayıf düştüğü için emekli olmaya karar verdiğini öne sürdüğü daha sonra ise Galerius'un imparatoru zorlama hikayesini araya iliştirdiği açıklamaları bazı araştırmacılar tarafından mantıksız bulunmuştur. Örneğin Nappo, bu hikâye örgüsünde Galerius'un zorbalığının devre dışı bırakıldığı taktirde anlatının daha tutarlı olacağını söylemektedir (Nappo, 2018, s.478). Nappo'nun iddiasına göre Galerius'un bu kıssadaki rolü yeni *caesar*ları önermekle sınırlı kalmalıdır. Bu konuda modern literatürde bir fikir birliği yoktur ancak Lactantius'un Galerius'u kendi çevresinden *caesar*lar seçtiği, Diocletianus'u Constantinus'u verasetten uzak tutmaya ikna ettiği için suçladığı açıktır ve Eusebius da bu konuda Lactantius ile hemfikirdir (Eusebius, *Vita*

Constantini, 1.18; Thomas, 1973, s.229-247; Corcoran, 2012, s.3-15). Sonuç olarak altmış yaşını geçen imparatorun Lactantius tarafından aktarılan konuşmasında kendi ağzından yaşlı ve yorgun olması sebebiyle imparatorluğu bırakmak istediğini söylemesi dışında onu bu karara iten sürece dair başka herhangi bir “gerçek” açıklamaya rastlanmamıştır. Ancak öncellerinin tahta çıktıklarındaki yaşları dikkate alındığında Diocletianus’un imparatorluk tarihi için yaşlı kabul edilemeyecek bir yaşta olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira Nerva tahta çıktığında muhtemelen Diocletianus’tan bir yaş büyük, Pertinax altmış yedi yaşında, Tacitus ise yetmişlerindedir (Dio Cassius, 68.4.2; Eutropius, *Breviarium*, 8.1, 8.16; Zonaras, *Historiae*, 12.28). Burada, her ne kadar antik yazarlar tarafından benzersizliği sebebiyle anlaşılabilir kabul edilse de Diocletianus’un bu kararı *augustusluğunu* kutlamak için Roma’da düzenlenen resmi *vicennalia* törenlerinden hemen önce ve tek başına aldığı kabul edilmesi için makul sebepler bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır (Kolb, 1987, s.143-150; Kuhoff, 2001, s.306-307; Rees, 2004, s.79). Yukarıda, kaynaklarda iki augustus arasında yemin ederek yaptıkları bir anlaşmanın varlığından söz edilmiştir. Diocletianus’un Maximianus ile birlikte Iuppiter Tapınağı’nın bulunduğu Capitolium tepesine giderek emperyal bağın koruyucusu olan yüce tanrının önünde çekilme niyetini açıklaması ve bu konuda isteksiz olan Maximianus’tan da aynısını yapmasını istemesi eyleminin planlı olduğuna dair bir kanıt gibidir. İkinci önemli sebep ise Maximianus’un bir yıl önce başladığı imparatorluk görevinin henüz Diocletianus gibi yirminci yılını doldurmasına bir yıl olduğu halde *vicennalia* kutlamaları için her iki imparatorun da hizmet yıllarının eşitlenmiş olduğu bilgisidir (Chastagnol 1967, s.76; Roberto 2016, s.176-177). Daha önce kutlanan *quinquennalia* ve *decannalia* için aynı uygulama yoluna gidilmemiş olması her iki imparatorun da *vicennalia* için eşit şartlarda olma hazırlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Nappo, 2018, s.480). Nitekim iki *augustus* da dönemin propagandasına uygun şekilde güçlerini dengeleyecek ve yirminci yıllarında aynı anda feragat yeminlerini yerine getireceklerdir. Nappo’ya göre Diocletianus’un 303 yılında Maximianus ile birlikte emekliliği

planladığı fikri dikkate alındığında bu kararı 304 yılında oluşacak bir hastalıkla ilişkilendirmek anlamsız bir yaklaşım olacaktır. Nappo burada, Leadbetter'in hastalığın tahttan ayrılma kararına sebep olmaktan ziyade önceden tasarlanmış bir planı geciktirebileceği iddiasını tekrarlamıştır (Leadbetter, 2009, s.136-137 ve 146; Nappo, 2018, s.480). Her iki araştırmacı da Diocletianus'un hasta bir şekilde bir yıl geçirdiğini, hatta iktidardan vazgeçtiğinde sağlığının iyiye gittiğini vurgulayarak gelenekte kabul gören feragatin asıl sebebinin hastalık olduğuna ilişkin görüşe karşılık kararını uygulamak için neden tamamen iyileşmeyi beklediği sorusuna odaklanmıştır (Leadbetter, 2009, s.137; Nappo, 2018, s.480). Yolculuğu sırasında hasta olduğu halde eyaletlerin durumunu kontrol ettiği bilinen Diocletianus'un karakterine tam da iyileştiği dönem istifa etmek yerine devlet işlerine kaldığı yerden devam etmek daha uygun gibidir. Ayrıca yaş, yorgunluk ya da hastalık kişisel durumlar olup hiçbir sağlık sorunu olmayan Maximianus'un da istifasını istediğini hatırlayacak olursak, Diocletianus'un emekli olma konusundaki isteği daha net anlaşılmaktadır. Ayrıca imparatorun eş *augustusu* ile birlikte yönetimi bırakma arzusunu, ortaklık ideolojisine dayanan tetraşi rejimi ile açıklamak mümkündür. Diocletianus'un zihninde emekliye ayrılma niyetinin tam olarak ne zaman belirlediği bilinmemekle birlikte feragati, imparatorluk tahtını gasıplardan ve iç savaştan koruduğuna inandığı bir zamanda gerçekleştirmiş olduğu düşünülmektedir. Nitekim kurduğu yeni tetraşi düzeniyle imparatorluğun güvenliğini sağladığından emin olmak, muhtemelen Diocletianus için emekliliğe adım atma konusunda en büyük motivasyon unsuru olmuştur. Sonuç olarak antik kaynaklarda öne sürülen baskı etkisi ve modern literatürde belirlenen nedenler incelendiğinde Diocletianus'un başından beri feragati planladığı hatta tetraşi sistemini dahi emeklilik kararını uygulamak için tasarladığı düşünülmektedir.

4. Feragatten Sonrası ve Ölüm

Tetraşi ile Roma İmparatorluğu'nda asla çözülememiş olan ardıllık sorununa bir çare aranmıştır ve sisteme göre göre her *augustus* kendi *caesarını* seçecek

daha sonra bu *caesarlar augustuslar* olarak yine kendi *caesar*larını belirleyeceklerdir. Ancak devletin diğer mevkilerindeki görevlere gelecek kişiler de önceden sorunsuz biçimde belirlenirken *caesar*lığa atanma sorunu hala devam etmektedir. Bunu gören Diocletianus iktidarı bırakmadan evvel *caesar*ları da seçme eğilimde olmuştur. Planlı bir feragat eylemi, yeni *augustuslar* ve *caesarlar* arasındaki uyumun da garantilenmesi için uygun bir hamle olabilirdi. Diocletianus'un bu son derece bilinçli hamlesi çağdaşı yazarlar tarafından sıradan vatandaşlık hayatına dönme, özel yaşama çekilme arzusu olarak tanımlanmış özellikle Eutropius gibi pagan yazarlarca olumlu bir sonuç gibi yorumlanmıştır (Eutropius, *Breviarium*, 9.28). Diocletianus'un imparatorluk tahtından vazgeçtiği bir gerçektir ancak durumun, antik yazarlar tarafından tamamen bir geri çekilme olarak algılanması eylemin tam olarak anlaşılmadığını göstermektedir. Zira dikkatli bir okuma sonucunda Diocletianus'un 305 yılındaki feragat ilanından sonra yönetimde kendisi ile birlikte altı kişinin bulunduğu fark edilmektedir. Feragatten sonra Diocletianus ve Maximianus artık “*senior*” imparatorlar olarak anılacak, *caesarlar* Severus ve Maximinus Daia, *augustuslar* ise Galerius ve Constantius olacaktır (Bowman, 2008, s.87-88). Resmi olarak “*seniores augusti*” unvanı Diocletianus ve Maximianus'un kıdemli imparatorlar olarak emperyal ortaklıktan ayrılmadıklarının bir göstergesidir. Nitekim her ikisi de artık aktif olarak imparatorluğu yönetmiyor olsalar da yönetim heyetinin bir parçası olmaya devam etmişlerdir. Kıdemli imparatorlar askeri alandaki egemenliklerinden vaz geçecekler ancak bazı resmi eylemler için gerekli olan yasal güçleri ve otoriteleri, hatta dini alanda Diocletianus'a atfedilen “imparatorluk hanesinin babası” algısı dahi varlığını koruyacaktır (Nappo, 2018, s.482). Bu tanımlama, 312-313 yıllarında Licinius tarafından yayınlanan bir yasada bulunan “*Dominus, parens, Senior Augustus: sub domino et parente nostro Diocletiano, seniore Augusto*” ibarede geçmektedir (*Codex Theodosianus*, 13.10.2). Ayrıca Sutherland'in yaptığı nüvizmatik çalışmanın verilerine göre Lyonda bulunan ve 305-307 yıllarına ait olduğu düşünülen iki sikkenin ön yüzünde “*D(omino) N(ostro) Diocletiano Aeter(no) Aug(usto)*” yazılıdır (Sutherland, 1957, s.67-70). Buradaki ifadelerden açıkça Diocletianus'un hala bir *augustus*

olduğu ve sonsuza kadar öyle kalacağı, emperyal ortaklığın en önemli üyesi olduğu ve gücünün diğerlerinden üstün olduğu anlaşılmaktadır.

Nappo'nun çalışmasında Diocletianus'un feragatinin aslında gerçek bir geri çekilme olmadığını ileri sürdüğünü ve savını kanıtlamak için de imparatorun 305 yılından sonraki tutumunu değerlendirdiğini görmekteyiz. Nappo, burada Diocletianus'un eylemini "sözde feragat" şeklinde nitelendirmiş, "tahttan çekilme ve emeklilik" terimlerinin kullanımını mercek altına almış ve 305 yılından sonraya tarihlenen yazıtlar ve belgeler ışığında geleneksel feragat görüşünün hatalı olduğu sonucuna varmıştır (Nappo, 2018, s.483-486). İki *augustus*un tahttan çekildikten sonra yani Mayıs 305 sonrasında basılan sikkeler incelendiğinde Diocletianus ve Maximianus'un *seniores augusti* (kıdemli *augustuslar*) olarak anıldıkları görülmektedir (RIC VI, 208, Trier, 364-365, Roma, 623-625, Antakya). Bu bağlamda Nappo, Diocletianus'un feragat konuşmasına dile getirdiği gibi bir dinlenme haline geçtikleri için imparatorların "emekli *augustuslar*" olarak değil "pasif *augustuslar*" olarak tanımlanmasını önermiştir (Nappo, 2018, s.486). Her iki imparator da kıdemli *augustuslar* olarak imparatorluğun aktif yönetimini bıraktıklarından, onlar için artık ordu komutasında barbarlarla bizzat mücadele de sona ermiş ve bu tip sorumluluklar kendilerinden daha genç yöneticilere devredilmiştir. Sonuç olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi kıdemli *augustuslar* askeri komutanlığı da içine alan egemenliklerinden vazgeçseler de imparatorluğu ilgilendiren önemli olaylarda 305 yılından sonra da söz sahibi olmaya devam etmişlerdir (Marotta 2010, s.170-188). Hatta 308 yılından evvel hali hazırda *consul* seçilmesi (Corcoran, 2008, s.250) ve daha sonra hanedan içinde yaşanan bir kargaşa sebebiyle Carnuntum'da gerçekleştirilen toplantıdaki rolü, Diocletianus'un devlet işlerinden tamamen çekilmediğinin bir göstergesi gibidir.

Diocletianus ve Maximianus'un tahttan ayrıldıklarında tetraşi sisteminin sürdürülebilmesi için yeni *augustuslar* olarak yerlerine Constantius ve Galerius'u geçmiş, onların *caesarları* olarak da Severus ve Maximinus Daia uygun görülmüştür (Zosimus, *Historia Nova*, 2. 8; Potter, 2004, s.342, 344). Bu ikinci dörtler erki yöne-

timinde imparatorluğun batısı Constantius ve *caesarı* Severus'un doğusu ise Galerius ve *caesarı* Maximinus Daia'nın hakimiyeti altındadır. Yeni düzende imparatorluğun güvenliğinin yeniden sağlandığı düşünülmüş ancak 306 yılında Constantius'un ani ölümünden sonra oğlu Constantinus'un askeri birlikler tarafından imparator ilan edilmesiyle bir dizi karışıklık meydana gelmiştir (*Anonymus Valesianus*, 2.4; Zosimus, *Historia Nova*, 2.9; Potter, 2004, s. 346; Mitchell, 2016, s.89). Maximianus'un oğlu Maxentius durumdan haberdar olduğunda, *praetorian* muhafızlarının desteğiyle kendisini imparator ilan etmiştir. Aynı zamanda babasının da yeniden *augustus* olmasını isteyen Maxentius bu şekilde gücünü garantiye alacağını düşünmüş ancak tekrar arzuladığı *augustusluğa* kavuşan Maximianus derhal Maxentius'un egemenliğine son vermeye çalışsa da başarı elde edememiştir (Barnes, 1981, s.30-32; Lenski, 2006, s.64). Zaten bırakmak istemediği ettiği emperyal gücü yeniden elde etmiş olan Maximianus'un hırsları açığa çıkmış ve Maxentius'a karşı harekete geçmeye karar verdiğinde türlü entrikayı içeren taht mücadelesi kaçınılmaz olmuştur (Eusebius, *Vita Constantini*, 1.20; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 40.1-2; *Anonymus Valesianus*, 2.7-10; Eutropius, *Breviarium*, 9.3; Zosimus, *Historia Nova*, 2.10). Galerius karışıklığa bir son vermek için Carnuntum'da bir toplantı düzenlemiştir (Zosimus, *Historia Nova*, 2.10-2.11; Mitchell, 2016, s.89-90). Toplantının amacı yeni dörtler erkinin belirlenmesi olup, tetrarşi sisteminin din ve siyaset bütünlüğündeki önemi vurgulanmıştır. Kıdemli *augustuslar* olarak Diocletianus ve Maximianus'un da katıldığı bu toplantıda alınan kararla Maximianus ve Maxentius'un imparatorluklarına son verilerek sistemin dışında bırakılmıştır. Böylece yapılan son düzenleme ile *augustus* Galerius *caesarı* Maximinus Daia ile imparatorluğun doğusunu, *augustus* Licinius *caesarı* Constantinus ile batısını yönetecektir (Zosimus, *Historia Nova*, 2.10-11; Barnes, 1981, s.32-34 Potter, 2004, s.349-350; Lenski, 2006, s.65). Bu kararlarda Diocletianus'un etkisi dikkate değerdir, zira Maximianus'un hükümdarlığını engelleyerek eski dostu Licinius'un *augustusluğa* seçilmesini bizzat talep etmiştir. Ayrıca toplantıda Diocletianus'a vazgeçtiği emperyal gücü yeniden ele alması teklifi sunulmuş ancak Diocletianus teklifi red etmenin

yanı sıra bir kez daha Maximianus'u *imperium*dan uzak tutmuştur (Aururelius Victor, caes., 39, 6.; Leadbetter 2009, s.200-205; Kolb, 1987, s.143). Böylece Diocletianus tasarladığı ortak imparatorluk düzeninin umduğu kadar uzun olamasa da bir süre için varlığını sürdürmesini hedeflemiştir. Tahttan çekilme eyleminden sonraki dönemde yaşananlar Diocletianus'un korumayı amaçladığı imparatorluk birliğinin başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Yine de *tetrarchia* tasarısı veraset sorununu uzun vadede çözememiş olsa da sonraki yıllar için uygulanabilir bir model olarak örnek teşkil edecektir (Nappo, 2018, s. 488; Pilevneli, 2020, s.5). Zira Diocletianus'un imparatorluğun yönetim biçimini yeni bir aşamaya taşıdığı gerçeğini ve bazı açılardan umduğu kadar başarılı olamasa da yarattığı sistemin 395 yılına kadar gelen hükümdarlar üzerindeki etkisini kabul etmek uygun olacaktır (Rees, 2004, s.79-80).

305 yılında tahttan ayrıldıktan sonra Spalatum'daki (Split) sarayına çekilmiş olan Diocletianus'un inzivasına dair çok az şey bilinmektedir. İmparatorun karakteri ve eylemleri ile ilgili yorumlar kaynaklara göre değişkenlik göstermekte olup son günlerindeki durumu, pagan ve Hıristiyan tarih yazarları tarafından farklı şekillerden yorumlanmıştır. Örneğin Lactantius, imparatora Hıristiyanlara uyguladığı zulüm politikası sebebiyle mutsuz bir hayatı ve acı dolu bir ölümü yakıştırmışken pagan tarih yazarı Eutropius'a göre son günlerini sakin geçiren Diocletianus için huzurlu bir ölüm layık görülmüştür:

Diocletianus sade bir vatandaş olarak Salona'dan çok uzak olmayan kendi malikanesinde geç yaşına kadar huzurlu bir ömür sürdü ve sıra dışı bir yaşam sergiledi; çünkü Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan bu yana gelip geçen bunca imparatorlar arasında bir tek kendisi o kadar saygın bir mevkiden sivil hayatın yaşam biçimine ve vatandaşlığa isteyerek geri döndü. Bu yüzden insanoğlu var olduğundan beri kimseye kısmet olmayan ona kısmet oldu, sade bir vatandaş olarak öldüğü halde tanrılar arasına katılma onuruna ulaştı (Eutropius, 9.28).

Diocletianus tarafından uyguladığı politika ve kurduğu yeni sistemle imparatorluğu parçalamakla suçlanarak her türlü olumsuzluğun sebebi olarak gösterilmiş ve ona göre imparator kurduğu düzenin bozulmaya başladığını fark ettiğinde zihnen hasta

bir hal almıştır (*DMP*, 17.9). Buradaki anlatıma göre Constantinus'un yükselişi ile *tetrarchiannın* iyice zedelendiğini görerek zaten aklını yitirmiş olan Diocletianus öfke nöbetleri geçirip kendini aç bırakmış ve ölüme sürüklenmiştir (Barnes, 1981, s.41).

Diocletianus, suçların mucidi ve kötülükler mühendisiydi; her şeyi tahrip etti ve elle-rini Tanrı'ya karşı bile zapt edemedi. O aynı anda hem ihtirası hem de vesvesesiyle dünyayı altüst etti (*DMP*, 7.1-2).

Bu sırada, Constantinus'un emirleri üzerine büyük Maximianus'un heykelleri yıkılı-yordu ve onun resmedildiği her tasvir kaldırılıyordu. Ve bu iki yaşlı adam çoğunlukla aynı anda resmedilmiş olduğu için, her ikisinin tasvirleri de aynı anda yok ediliyordu. Böylelikle, Diocletianus yaşarken, başka hiçbir imparatorun başına gelmemiş olanı gördüğünde iki kat acıya maruz kalıp, kendisinin ölmesi gerektiğine karar verdi. Kalbi kederle yandı için ne uyuyabiliyor ne yiyebiliyordu, kendisini oraya buraya atı-yordu. Yoğun gözyaşlarıyla iç çekerek ve inleyerek kâh yatakta kâh toprakta debele-niyordu. Böylece, yirmi yıl boyunca en talihli olan imparator, Tanrı tarafından sefil bir yaşama atılıp hem haksızlıklarla ezildi hem de nefret verici bir hayata getirildi, sonunda açlık ve ıstırap tarafından tüketildi (*DMP*, 42.1-3).

Emeklilik hayatı ve son günleri ile ilgili bilgimizin detayları Lactantius'un aktardıklarıyla sınırlı olan Diocletianus'un hasta ve acı içinde kendisini aç bırakarak intihara sürüklediği görünmektedir. Ancak Lactantius imparatorun ölümünü Gale-rius ve Maximianus'un ölümleri arasında bir zamana yerleştirmiş ve 13 Aralık gü-nünü kaydetmiştir. Buna göre 311 ya da 312 yılında olduğu düşünülen ölüm tarihi olarak Barnes, Aralık 311'i önermiştir (Barnes, 1978, s.32-35). Barnes'tan öncesi ve sonrası birçok modern araştırmacı konuyu mercek altına almış ve imparatorun ölüm tarihi için 311 sonu 312 yılının başına odaklanmıştır (Seeck, 1919, s.165; Nakamura, 2003, s.287-188; Corcoran, 1996, s.145-146). Nihayet Corcoran'ın daha sonraki ça-lışmasında Lactantius'un anlattıklarından yola çıkarak belirlediği 3 Aralık 312 tarihi modern literatürde genel olarak kabul görmüştür (Corcoran, 2008, s.252). Ölümün-den yedi yıl önce sağlığında ciddi problemler yaşamaya başlayan Diocletianus'un ölüm nedeni ve şekli de kaynaklarda farklı betimlenmektedir; keder, aşığılanma, de-lilik, intihar. Ölüm tarihi, şekli ve nedeni ne olursa olsun Diocletianus tahtta kaldığı

süre boyunca imparatorluğun güvenliğini sağlamak için aktif olarak çalışmış ve edindiği başarı ile tarihe geçmiştir.

Sonuç

Diocletianus'un üçüncü yüzyıl krizi sırasında yaşanan karışıklıklara son vermek ve en önemlisi veraset problemine uzun vadede bir çözüm önerisi olarak getirdiği tetrarşinin başarılı sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür. Pek çok Roma imparatorunun taht için öldürüldüğü dönemde Diocletianus, ortak imparatorluk sistemini getirerek halefiyeti garanti altına alma noktasındaki hamlesi ile bir süre için istikrarı sağlamış gibi görünmektedir. İmparatorluğun eş imparatorlar ve yardımcılarının ortak kararları ile yönetildiği sistemde Diocletianus mutlak gücün asıl sahibidir. Ancak kritik durumlarda aldığı bazı kararlar çağdaş yazarlar tarafından sorgulanan Diocletianus'un hür iradesi konusunda şüpheler oluşmuştur. Özellikle Hıristiyanlara uygulanan şiddet politikası ve tahttan vazgeçmesi ile "sıra dışı" olarak nitelendirilen Diocletianus'un kararları çağdaşları tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ve Lactantius'un iddiası üzerine konu ile ilgili olarak Galerius'un etkisi tartışmaya açılmıştır. Tartışmanın odağında Diocletianus'un her şeyin yoluna girdiğine inandığı sırada emeklilik kararını ilan etmesi vardır. Antik yazarlarca anlaşılmasız bulunan eylemin nedenleri ve sonuçları, döneme ilişkin modern tarihçilerin araştırma konularından birisi haline gelmiştir. Örneğin konuyu ele alan ilk araştırmacılardan Gibbon ve Burckhardt, Diocletianus'un ahlaki bütünlüğüne vurgu yaparak yönetimi boyunca imparatorluğun yararı için çabalaması konusunda onu övmüş ve görevini tamamladığını düşündüğü bir zamanda özgürce tahtı bırakma kararı aldığını öne sürmüşlerdir. Bu görüş, Lactantius'un Galerius'un baskısını vurguladığı iddiasına rağmen daha sonraki bilim adamlarının bir kısmı tarafından da takip edilmiştir.

Nitekim 303-305 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nda yaşananları hatırlayacak olursak Diocletianus'un feragat etme eğiliminin bizzat hür iradesi tarafından gerçekleştiği fikrinin kabul edilmesi makul görünmektedir. Bu yıllar arasında

ciddi bir sağlık sorunu yaşayan imparatorun hastalığına rağmen imparatorluğun güvenliğini kontrol etmesi ve emekliliği planlansa dahi çalışmaya devam etmesi dikkat çekicidir. Diocletianus'un geçirdiği bu hastalık sürecinin emeklilik kararındaki rolü ayrıca incelenmiş ve imparatorun hastalığının karar alma sürecinde hiçbir etkisi olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Diocletianus'un zihninde tahttan çekilme fikri 304 yılındaki hastalığından önce belirmiş ve imparatorun sağlık durumunun kötüye gitmesi feragate neden olmak yerine eylemi geciktirmiştir. Buna göre Diocletianus, 305 yılındaki *vicennalia* kutlamalarından önce tahttan çekilmeye bizzat karar vermiş ve eş *augustus* Maximianus'un da bu karar uymasını istemiştir. Ortak imparatorların uyumuna bağlı olan yeni sistemi kurduktan sonra dinlenmeye çekilmeyi tercih eden Diocletianus'un görevden ayrılmasının en anlaşılır sebebi tetraşik yapının yeni bir düzenlemeyle yeniden kurulabildiğini görmesi olmalıdır. Zira Constantius'un ölümünün ardından yaşanan bir dizi karışıklık sırasında Carnuntum'da (308) düzenlenen toplantının sonuçları tahttan feragat sonrasında bile Diocletianus'un karar mekanizmasının etkinliğini ve dörtler erki tasarısının hala düzeni sağlayabildiğini göstermiştir. Bu toplantıda Diocletianus'un tasarladığı sisteminin iki *augustus*, iki *caesar* ve iki kıdemli *augustus*tan oluşan bir ortaklıkla yönetimi şeklinde devam ettiği görülmüştür. Yani Diocletianus her zaman yönetimin en etkin üyesi olarak gücünün varlığını sürdürmüş ve kararları diğer hükümdarlar üzerinde etkili olmaya devam etmiştir. Böylece eş imparatoru ile birlikte kıdemli *augustus*lar olarak dinlenmeye çekilseler bile 308 yılında olduğu gibi herhangi bir krize müdahale etme yetkileri açıktır.

Diocletianus'un tetraşi sistemini kurma amacının dahi tahttan çekilme konusunda özgür davranabilmek olduğunu düşünmek gerçekçi bir yaklaşımdır. Ayrıca planlı bir tahttan çekilmenin gerçekleşmesi ancak ardılığı organize etmekle mümkün olacaktır. Bu noktada başından beri *augustus*lar tarafından yönetime dahil edilecek olan *caesar*ların belirlenmesi ise veraset sorunun ortadan kalkması hedeflenmiştir. Diocletianus'un bu hamlesindeki başarısı, feragat sonrası yaşanan krizin taht kavgasına dönüşmesine rağmen göz arda edilmemelidir. Diocletianus çağında ilk

defa deneyimlenen yönetim sistemi daha sonraki yıllar için imparatorluk idaresinin temellerini oluşturmuştur. Diocletianus, esasen öncellerinde gördüğü bir modeli örnek alarak ön görüleriyle güçlendirdiği tasarısı dönemin ihtiyaçlarına ve sorunlarına hizmet etmenin dışında imparatorluğu farkında olmadan yeni bir aşamaya taşımıştır. Planladığı emeklilikten sonra yaşanan krizdeki aktif rolüyle bir süre için yeniden istikrarı sağlamış olsa da Constaninus'un mutlak gücü elde etmesi, Diocletianus'un oluşturduğu rejimin işlevini yitirdiğini düşündürebilir. Bu durum imparatorun nihai amacına ulaşamamış izlenimi yaratsa da bahsi geçen dönemde uygulanan politikanın izleri yıllar boyunca Roma İmparatorluğu'nda var olacaktır. Nitekim Constantinus'un görünürde tek başına yönettiği imparatorlukta din siyaseti dışında pek çok alanda uyguladığı reformların temeli Diocletianus'un girişimlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda benimsediği politikanın etkisinin, feragat konuşmasını yaptığı tarihten itibaren neredeyse doksan yıl boyunca varlığını sürdürmüş olduğu gerçeği kabul edilmelidir (305-395). Sonuç olarak Diocletianus'un sarfettiği çaba, imparatorun politik iradesinin bir sonucu olarak modern araştırmacıların övgüyle bahsettiği "yeni imparatorluk" ifadesinde karşılık bulmuştur.

Kaynakça

- Anonymus Valesianus (2008). *Valesius Seçkileri*. (çev. Turhan Kaçar). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Aurelius Victor (1994). *Liber De Caesaribus*. (çev. H.W. Bird). Liverpool: Liverpool University Press.
- Barnes, T. D. (1978). *The Sources of the Historia Augusta*. Brussels: Latomus.
- Barnes, T. D. (1981). *Constantine and Eusebius*. London: Harvard University Press,
- Barnes, T. D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barnes, T. D. (1996). Emperors, Panegyrics, Prefects, Provinces and Palaces. *Journal of Roman Archaeology* (9), 532- 552.
- Baynes, N. H. (1924). Two Notes on the Great Persecution. *The Classical Quarterly* (18), 189-194.
- Bowman, A. (2008). Diocletian and the First Tetrarch, *Cambridge Ancient History XII* (s.67-89). (ed. A.K. Bowman, P.Garnsey, A.Cameron). Cambridge: Cambridge University Press.
- Burckhardt, J. (1949). *The Age of Constantine the Great*, New York: Routledge.
- Chastagnol, A. (1967). Les années regnales de Maximien Hercule en Egypte et les fêtes vicennales du 20 Novembre 303. *Revue Numismatique* (9), 54-81.

- Codex Theodosianus (1952). *The Theodosian Code and Novels and the Sirmonidian Constitutions*. (çev. C. Pharr). Newyork: Princeton University Press.
- Corcoran, S. (1996). *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*. Oxford: Clarendon Press.
- Corcoran, S. (2008). Diocletian. *Lives of the Caesars* (s.228-254). (ed. A. Barrett). Oxford: Malden.
- Corcoran, S. (2012). Grappling with the Hydra: Co-ordination and Conflict in the Management of Tetrarchic succession. *Munera* (35), 3-15.
- Costa, G. (1926). *Dizionario Epigrafico di Antichità Romaine* (II). Roma: Pasqualucci.
- Davies, P. S. (1989). The Origin and Purpose of the Great Persecution, *The Journal of Theological Studies* (40), 66-94.
- Dihle, A. (1994). *Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian*. London: Routledge.
- Dio Cassius (1925). *Roman History*. (çev. E. Cary). London: Harvard University Press.
- Epitome De Caesaribus, <http://www.thelatinlibrary.com/victor.caes2.html>.
- Ertekin, E. (2011). Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311), *Seleucia Ad Calycadnum* (1), 91-109.
- Eusebius (1999). *Vita Constantini*. (çev. A. Cameron ve S. G. Hall). Oxford: Clarendon Press.
- Eusebius (1926 ve 1932). *Historia Ecclesiastica*, (çev. K. Lake ve J. E. L. Oulton). London: Harvard University Press, Londra.
- Eutropius (2007). *Breviarium Historiae Romanae*. (çev. Ç. Menzilioğlu). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Frakes, R. M. (2006). Dynasty of the Constantine Down to 363. *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (s.59-90). (ed. N. Lenski). Cambridge: Cambridge University Press.
- Freeman, C. (2010). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. (çev. S. K. Angı). İstanbul: Dost Kitabevi.
- Gibbon, E. (2019). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 1*. (çev. asım Baltacıgil, İstanbul: İndie Yayınları.
- Gregoire, H. (1964). *Les Persécutions dans l' Empire Romain*. Bruxelles: Palais des Académies.
- Hazel, J. (2001). *Who is Who in The Roman World*, London: Routledge.
- İznic, E. (2009). Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* (49), 41-76.
- Jones, A. H. M. (1948). *Constantine and the Conversion of Europe*. London: Hodder and Stoughton.
- Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kaçar, T. (2018). Geç Antik Çağ Nedir. *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (s. 3-13). (ed. C. Şimşek ve T. Kaçar). İstanbul: Ege Yayınları.
- Kolb, F. (1987). *Diocletian und die erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischer Herrschaft?*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kolb, F. (1995). Chronologie und Ideologie der Tetrarchie. *Antiquité Tardive* (3), 21-31.
- Kornemann, E. (1930). *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Berlin: Leipzig.
- König, I. (1974). Die Berufung des Constantius Chlorus und Galerius zu Caesaren: Gedanken zur Entstehung der Ersten Tetrarchie. *Chiron* (4), 567-576.

- Kuhoff, W. (2001). *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie: das römische Reich*. Frankfurt: P. Lang.
- Lactantius (1984). *De Mortibus Persecutorum*. (çev. J. L. Creed). Oxford: Clarendon Press.
- Lactantius (2021). Zalimlerin Ölümleri Üzerine. (çev. T. Ünver). Ankara: Doğu Batı Yayınevi.
- Leadbetter, W. (2009). *Galerius and the Will of Diocletian*. Newyork: Routledge.
- Lenski, N. (2006). The Reign of Constantine, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (s. 59-90). (ed. N. Lenski). Cambridge: Cambridge University Press.
- Marotta, V. (2010). Gli dei governano il mondo. La trasmissione del potere in età tetrarchica. *Studi interdisciplinari sul mondo antico* (3), 170-188.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: M.S. 284-641*. (çev. T. Kaçar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nakamura, J. B. (2003). When did Diocletian die? New evidence for an old problem, *Classical Philology* (98/3), 283-289.
- Nappo, D. (2018). On Diocletian's So Called Abdication. *KOINΩNIA* (42), s.473-490.
- Panegyrici Latini (1874). (ed. Aemilius Baehrens). Newyork: Oxford University Press.
- Panegyrici Latini (1994). *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*. (çev. C. E. V. Nixon ve B.S. Rodgers). Berkeley: University of California Press.
- Potter, D. S. (2004). *The Roman Empire At The Bay AD 180-39*. London: Routledge.
- Odahl, C. M. (2004). *Constantine and the Christian Empire*. Newyork: Routledge.
- Pilevneli, C. (2020). Geç Roma Tarih Yazımında 395 Yılı ve İmparatorluğun Birliği İdeolojisi. *Cedrus* (8), 563-579.
- Potter, D. S. (2004). *The Roman Empire at Bay AD. 180- 295*. Londra: Routledge.
- Rees, R. (2004). *Diocletian and the Tetrarchia*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Roberto, U. (2016). *Diocleziano*. Roma: Salerno Editrice.
- Festus, R. (1967). *Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani*. (çev.ed. W. John Eadie). London: The Athlone Press.
- Scriptores Historiae Augustae (1991-1998). (çev. David Magie). London: Harvard University Press.
- Seeck, O. (1897). *Geschichte des Untergangs der Antiken Welt*, Berlin: Siemenroth & Troschel.
- Seeck, O. (1919). *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.: Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit*. Stuttgart: J. B. Metzler.
- Seston, W. (1946). *Diocletien et la Tétrarchie*. Paris: E. de Boccard.
- Southern, P. (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*, Newyork: Routledge.
- Ste-Croix, G. E. M. (1963). Why were the Early Christians Persecuted?. *Past & Present* (26), 6-38.
- Stephen, W. (1985). *Diocletian and the Roman Recovery*. London: Routledge.
- Straub, J. A. (1939). *Vom Herrscherideal in der Spätantike*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Suetonius (2008). *Vitae Caesaris*, (çev. F. Telattar ve G. Özaktürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sutherland, C. H. V. ve Carson, R. A. G. (1967). *Roman Imperial Coinage VI*. (ed. C. H. V. Sutherland ve R. A. G. Carson). London: Routledge.
- Sutherland, C. H. V. (1957). Diocletian as 'Aeternus Augustus'. *Bulletin of the American Numismatic Society* (7), 67-70.
- Theophanes (1997). *Chronicon: The Chronicle of Theophanes Confessor*. (çev. C. Mango and R. Scott). Oxford: Clarendon Press.
- Thomas, G. R. S. (1973). *L'abdication de Diocletien*. *Byzantion* (43), 229-247.

- Ünver, T. (2012). *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Williams, S. (1997). *Diocletian and the Roman Recovery*. Newyork: Routledge.
- Zonaras (2009). *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great (Epitome Historiarum)*. (çev. T. M. Banchich ve E. N. Lane). London: Routledge.

Extended Abstract

The crisis process that started in the third century of the Roman Empire continued after the death of Emperor Aurelianus (275 AD). The crisis has manifested itself both in the military and political fields as well as in the economic and social fields. By the third century, the empire was the scene of non-stop civil wars and fights for the throne. The biggest problem in this period is who will be the owner of the imperial throne. This problem became more serious when the soldiers chose the emperor among themselves and the soldier emperors came to power. In this way, it has been observed that the Roman Empire, which was already shaken militarily and politically, experienced many changes in the religious field. Because the rulers were struggling for the throne, Christianity started to develop in Rome in the second century. This development in the empire dominated by pagan beliefs would not be tolerated by most of the emperors. The belief was that the power of the empire would be shaken by the refusal of Christians to offer sacrifices to pagan gods. At this point, Christians who did not fulfill the rituals were subjected to various tortures. Especially in the period of Diocletian (284-305), this tortured process, which was applied most severely, was recorded in the history books as the "Great Persecution". All the military, political, religious, economic, and social negativities experienced in the third century were a period of turmoil that coincided with the reign of Diocletian.

After the death of Aurelian, until the reign of Diocletian, the emperors were Tacitus (275-276), Florianus (276), Probus (276-282), Carus (282-283), Carinus (283-285), and Numerianus (283-284) ascended the throne. However, Diocletian's accession to the throne was after the death of Emperor Carus. When Carus died in 284, officers in the East declared Diocletian as emperor. Dissatisfied with this news, Carinus attempted a war against Diocletian and the armies of the two emperors came face to face in the territory of Moesia. In the war in 286, Carinus died and Diocletian was proclaimed emperor by the soldiers of the two armies. As the new the sole ruler of the imperial throne, Diocletian came to Rome and took all his powers and titles from the senate. From the moment Diocletian came to the throne, the subject that he made the most effort on was the protection of the empire from external dangers and the civil wars due to the struggle for the throne. The uprisings before him, the proclamation of more than one emperor at the same time, and the barbarian attacks on the empire from the north and south are the biggest visible negativities. Diocletian will first put an end to the applied form of government and then put his plans into action. In line with this purpose, he brought the form of government called " *Dominatus* " instead of the form of government called " *Principate* ", in which the emperor had all the powers. This new form of government adopted by Diocletian was a regime that tended to monarchy and accepted the sovereignty of

the emperor unconditionally. Diocletian, who was the absolute ruler of the empire, took all kinds of authority with this form of government. However, he began to think that the army and the empire could not control it alone. For this reason, Diocletian in 285 sent Maximianus, one of his old friends, whom he thought might share his position. He became *caesar*. While Diocletian was trying to regain the former power of the empire in Danube, Armenia, Egypt, and Mesopotamia, he sent Maximianus, whom he declared *caesar*, to Gaul to put an end to a rebellion among the peasants and to suppress the attacks of the Germans. Having completed both these missions, Maximianus was expelled from *Caesarea* on April 1, 286. He was elevated to the rank of *augustus*. Meanwhile, the fact that Carausius, who was the commander of the Roman navy in Britannia, declared himself emperor in Britain with the rebellion (AD 287) led Diocletian to think that the dual form of government was insufficient to protect the emperor's lands. Diocletian, until the year 293 of Carausius; that is, he learned from the fact that he ruled Britain until his death. And probably to prevent similar events, he established the power of four called " *Tetrarchia* ". According to this new form of government, Diocletian is still the only responsible person, but the administration will be shared by a common emperor, *augustus*, and two co-emperors, namely *caesars*. The *caesars* would later become *augustus* and they would choose another *caesar* to continue the dynasty. Thus, the imperial lands were put under strict protection and a solution was found to the succession issue, which had caused great problems for a long time.

As a result, the empire is now ruled in a whole new order. In this new administration, Diocletian and his partner Maximian are in the highest rank. In 293, while Diocletian chose Galerius from the Danube as his *caesar*, Maximianus declared Constantius Chorus, who was also a Danube, as his *caesar*. With this system, although the empire seems to be geographically divided, the integrity of its power is preserved. Although each emperor had power in different places, the main factor that kept the empire together was the superiority of Diocletian's powers. Emperors enforce the laws they make in their own regions throughout the empire, and each emperor has to consult the other. Emperors take decisions in consultation with each other and support by cooperating. Each of the emperors is held responsible for state affairs in a part of the empire. Diocletian took the Balkans and Anatolia, Maximianus took Italy and Africa, Galerius the Danube provinces, and Constantius took Britannia and Gallia. None of the emperors resided in Rome, and each had its palace, its form of government, and its military structure. In addition, the empire derives its strength from the solidarity of all emperors against internal conflicts and external dangers. Another way to strengthen power was thought to be marriage. Galerius was married to Valeria, Diocletian's daughter and Constantius were married to Maximianus' daughter, Theodora. Diocletian believed that in this way the system was placed on a solid foundation. Based on a partnership in which Diocletian would act with co-rulers, emphasizing the unity of the emperor, and has been called *tetrarch in modern literature*. The definition of "tetrarchy" for Diocletian's new government plan was first used in the 19th century and was popularized by 20th-century historians and brought into modern literature. This new order, which the empire took with Diocletian, was met with the verb "to divide into four" by Christian writers such as Lactantius.

In this period *princeps*, the leader of the people and the senate, was now replaced by the use of *dominus*, which means the master of the nation. With these titles, Diocletian tried to keep the distance between himself and the people. At the same time, he wore purple dresses, which were forbidden to the public, and a royal crown decorated with precious stones. He forced the people to bow before him; In some cases, he made some people kiss his

robe and made it possible to reach him only through protocol. He resided in his ostentatious palace, far from the public, and wanted to be treated like a god. For this reason, he considered everything that belonged to him holy and ordered the sacred ceremonies he received from the east to be arranged for him. Diocletian, who claimed to be holy and acted like a god, wanted to equate himself with *Iuppiter* and Maximianus with *Hercules*. The deification of the ruler in Roman imperial history was a feature of the Roman imperial cult, and Diocletian, like the former emperors, sought to be identified with the traditional gods to whom he was attached. In this new period of Dominatus, Diocletian identified himself with the traditional gods, believed that he would reinforce his authority with rituals, and acted harshly against those who did not fulfill the principle of holiness. He thought that the Christian population, which he did not care about at first, would harm the religious unity he was trying to establish after a while. Thereupon, the process of torture began on 3 February 303 for Christians who refused to practice religious rituals. Churches were destroyed, Christian books and scriptures were burned, the clergy was arrested, Christians in high positions were expelled, and people who rejected all pagan rituals were ordered to be tortured. As a result, the period that included this policy of oppression against the Christians who refused to worship the emperor and participate in the ceremonies has passed into modern literature with the title of "Great Persecution". During the Great Persecution, Christians were either forced to give up their beliefs by obeying orders or were killed by torture. In ancient sources, Galerius is shown as responsible for the process. Galerius has been accused of being an instigator of persecution, especially by Christian writers such as Lactantius and Eusebius. According to these sources, Galerius continued his harsh attitude until 311, when he was on his deathbed, even if Diocletian eased the tortures. At this point, the influence of Galerius on Diocletian's religious policy has been the subject of discussion in modern literature. Considering that religion and politics are an inseparable whole in the ideal world in Diocletian's mind, the rejection of the sanctity of the emperor and the empire seems unacceptable. It should be accepted as a natural result of the ideology that Galerius, who is a part of the whole and the tetrarchy, also contributed to the planning and management of this religious policy, and even as a pagan emperor, he personally involved in the prosecution.

Diocletian protected the empire from internal and external negativities with his tetrarchy system and ensured religious integrity with his persecution policy, Diocletian announced his decision to abdicate in 305. According to research, Diocletian, who was supposed to retire from the very beginning, while arranging the tetrarchy bill, together with his co-*augustus*. He also wanted Maximianus to abdicate. Although the co-emperor resisted, both *augustus* declared that they gave up their imperial power on May 1, 305. According to Lactantius, this action, which surprised the ancient writers, took place under the pressure of Galerius. Pagan or Christian writers other than Lactantius sought reasons for this unprecedented decision. Because there was no witness to the retirement of any emperor before, Diocletian's renunciation of his own free will was found incomprehensible. Thereupon, different reasons are presented in the sources for the abdication of the emperor: old age, fatigue, sickness, insanity. However, the discussion focused on the disease element. The effect of the health problem he experienced between 303-305 on his decision to retire was examined and it was seen that the emperor worked for the security of the empire even during his illness in these years. It is understood that the illness of the emperor, who continued to work even though he planned to retire, did not affect the decision-making process. Presumably, Diocletian's request to abdicate began before 304, and the disease prolonged this period. Accordingly,

Diocletian must have personally decided to abdicate before the twentieth-century ceremonies that took place in 305. The biggest motivation for Diocletian to abdicate should be the guarantee of the security of the empire. In this context, seeing that order can be re-established even in the new crisis environment that started on the following dates increased his motivation. Diocletian and Maximianus, as senior emperors, had the authority to decide on the internal turmoil that occurred with the death of Constantius after their abdication in 305. After the Carnuntum meeting in 308, in which Diocletian's decisions were taken into account, the order was restored. It must be admitted that Diocletian, who had the necessary influence as senior emperor in his seclusion even after the announcement of his retirement, planned the retirement from the beginning.

As a result, in the year Diocletian celebrated his *vicennalia* when he saw that he had brought the empire to the level he wanted and that there were enough people to succeed him, he decided to leave the throne. He informed Maximian of this decision. They had previously agreed that Maximian would accept unconditionally when it came to his abdication. However, it was not easy to convince Maximianus despite this. Finally, on May 1, 305, both emperors took off their imperial clothes and took the first step into their new lives as ordinary citizens. According to Eutropius, the reason Diocletian took this decision was that he found himself old for state affairs and thought that someone younger and more dynamic should take over. After Diocletian abdicated, he retired to his palace in Spalatum. We know very little about what Diocletian's solitary days at court were like. According to pagan writers, he started a happy life and died well. In our study, the influence of Galerius on Diocletian's decisions was examined in the light of ancient sources and with the support of modern literature. At this point, assumptions were made on the axis of Diocletian's character portrait as a result of the comparative analyzes made. Discussions in the modern literature on the subject were evaluated and the evidence obtained from ancient sources was tried to be interpreted by bringing it together. In the light of all these data, it was accepted that Diocletian had been planning retirement from the very beginning and he renounced the throne of his own free will.